

XV–XVIII amžių Biblijos Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje

Jadvyga MISIŪNIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. j.misiuniene@lnb.lt

Straipsnyje nagrinėjamos XV–XVIII a. Biblijos, saugomos Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde. Užregistruota 320 pavadinimų 517 tomų viso teksto Biblijų arba jos dalių. Pagrindiniu tyrimo principu pasirinktas kalbinis, atskleidžiantis, kiek Biblijų yra originalo kalbomis (29 pavadinimai), kiek yra vertimų į senąsias Rytų kalbas (4), į lotynų kalbą (120), Europos tautų kalbas (150), taip pat Biblia poliglotta (11). Išskirtinę vietą aptariamoje grupėje užima pirmoji Lutherio Biblijos laida (Vitenbergas, 1534), pirmasis visos Biblijos vertimas iš originalo kalbų į lenkų kalbą (Lietuvos Brasta, 1563), pirmasis visos Biblijos vertimas iš originalo kalbų į ispanų kalbą (Bazelis, 1569), pirmoji visa Biblija senąja slavų kalba (Ostrogas, 1581), pirmoji Biblija latvių kalba (Ryga, 1694), taip pat pirmasis visos Biblijos vertimas į lietuvių kalbą (Karaliaučius, 1735). Tarp didžiausių Nacionalinės bibliotekos raritetų minėtina Maskvos anoniminės spaustuovės Evangelija (Maskva, apie 1553) – pirmoji Maskvoje išspausdinta knyga – ir šešių tomų Londono poliglota, vadinama Waltono Biblija (Londonas, 1654–1657). Proveniencinių tyrimų metu buvo nustatyta, kad didžiausią Biblijų dalį sudaro Biblijos iš buvusių Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos (44%) ir Žemaičių kunigų seminarijos (18%) bibliotekų ir iš asmeninės Friedricho Augusto Gottholdo bibliotekos Karaliaučiuje (5%).

Reikšminiai žodžiai: Biblija; senieji spaudiniai; knygos istorija; kultūros paveldas.

Biblija yra visų laikų daugiausia spausdinama ir labiausiai perkama knyga. Pasak Gineso rekordų specialistų, ji užima pirmą vietą populiariausių pasaulio knygų dešimtuose. Jos tiražas ištis išpūdingas – 6 milijardai egzempliorių¹. Šiuo metu, Jungtinių Biblijos draugijų (*United Bible Societies*) duomenimis, Šventasis Raštas yra išverstas į 2479 pasaulio kalbas ir dialektus². Kasmet jo išspausdinama apie 100 milijonų egzempliorių ir paklausa vis didėja. Šiuo metu išleistą Bibliją galima nusipirkti už 6–10 JAV dolerių, bet senų raritetų vertė yra didžiulė.

Iki šiol nebuvo žinoma, kiek senų Šventojo Rašto leidinių saugoma Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, kokiais bibliografiniais ir bibliofiliniais ypatumais jie pasižymi, nes Biblijos niekada nebuvo tyrinėtos³.

Susirinkus visą informaciją ir peržiūrėjus XV–XVIII a.

Biblijas *de visu*, nustatyta, kad bibliotekoje šiuo metu saugoma 320 pavadinimų 517 tomų (su dubletais – 731) senųjų Biblijų (arba atskirų jos dalių) originalo kalbomis (hebrajų, graikų) ir jų vertimų į samariečių, aramėjų, lotynų, sirų, etiopų, gotų, arabų, persų, jidiš, anglų, airių, vokiečių, olandų, danų, švedų, italų, ispanų, prancūzų, senąją bažnytinę slavų, čekų, lenkų, sorbų, latvių ir lietuvių kalbas.

Biblija yra krikščionių ir judėjų šventų knygų rinkinys, taip pat vadinamas Šventuoju Raštu. Ją sudaro 73 knygos, suskirstytos į dvi dalis: Senąjį Testamentą (toliau ST), t. y. Dievo apreiškimo istorinis liudijimas (46 knygos; protestantų – 39) ir Naujajį Testamentą (toliau NT), t. y. įsikūnijusio Dievo sūnaus apreiškimo liudijimas (27 knygos). Judėjai pripažįsta tik 39 ST knygas ir atmeta NT.

¹ Бестселлер¹. <http://www.vd.net.ua/rubrics-7/2513>

² Библиейские общества подвели статистику: Священное Писание полностью переведено на 451 язык. <http://www.cnlnews.tv/2009/03/09/bible>

³ Dalis aprašų neatitinka standarto reikalavimų, atsispindi skirtingose katalogų vietose. Kai kurių XVIII a. leidinių aprašų nėra kataloge dėl nebaigtos inventorizacijos. Dalis Biblijų (tarp jų ir labai vertingų) iki šiol buvo neidentifikuota.

ST tekstai buvo užrašinėjami nuo XII iki II a. pr. Kr. hebrajų kalba, su nedidelėmis išlygomis, NT tekstai atsirado 52–98 m. senąja graikų kalba (koine).

Pats žodis „biblia“ (graikiškai *ta biblia* kirčiuojama antroji „i“) kilęs iš graikų kalbos ir reiškia „knygelės“ (bevardės giminės daiktavardžio *to biblion* daugiskaitos mažybinė forma). Taip graikai vadindavo Senojo ir Naujojo Testamento knygas bei kitus raštus. Pirmasis pavartojęs šį terminą Šventojo Rašto apibūdinimui, manoma, yra šv. Jonas Auksaburnis (349–407), vienas iš keturių didžiųjų Rytų Bažnyčios daktarų. XIII a. dėl gramatikos klaidos lotynų kalboje šis daugiskaitos bevardės giminės daiktavardis pavirto vienaskaitos moteriškosios giminės daiktavardžiu. Taip „knygelės“ tapo „knyga“ (lot. „biblia“, kirčiuojama pirmoji „i“). Šia prasme Biblija įėjo į visas kitas kalbas.

Krikščionybei plintant ir žydams sklaidantis po pasaulį, atsirado pirmieji Biblijos vertimai. Seniausi iki mūsų dienų išlikę ST vertimai yra aramėjiški targumai⁴, skirti Palestinoje ir Babilonijoje gyvenantiems žydams. Seniausi targumai atsirado III a. pr. Kr. (apie tai byloja atradimai Kumrane ir Judėjų dykumoje), nors dauguma išlikusių dokumentų datuojama pirmaisiais krikščioniškosios eros šimtmečiais.

Iš visų senų vertimų iš hebrajiško originalo vertingiausias ir pirmas iki mūsų laikų išlikęs visas vertimo tekstas yra 250–150 m. pr. Kr. atliktas ST vertimas į graikų kalbą, žinomas *Septuagintos* pavadinimu ir vėliau tapęs pavyzdžiu daugeliui kitų vertimų. Pasak legendos, šį vertimą Aleksandrijoje, Egipto diasporoje, vertė septyniasdešimt⁵ (tiksliau – septyniasdešimt du) iš Jeruzalės atvykusių žydų mokslininkų. Jie nebendravo tarpusavyje, bet Dievo įkvėpti visi išvertė vienodai ir vienu metu. Per 72 dienas buvo išversta Mozės Penkiaknygė – pirma ir svarbiausia žydiško *Tanacho* dalis. Vertimą rėmė Egipto karalius Ptolemėjas II Filadelfas (285–247 pr. Kr.)⁶, graikas.

Kitas labai svarbus ir pirmasis visos Biblijos vertimas iš originalių tekstų (hebrajų ir graikų) yra vertimas į sirų kalbą, pirmą kartą parengtas 170 m., IV a. peržiūrėtas iš naujo ir žinomas kaip *Pešita*. Šis vertimas išliko iki mūsų dienų. Juo naudojasi krikščionys per apeigas Sirijoje, Irane, Indijoje ir kitose šalyse.

Pirmieji krikščionys Romos imperijoje perėmė *Septuagintą* iš judėjų. Jie gerai mokėjo graikų kalbą, kuri buvo paplitusi daugumoje bažnyčių visoje imperijoje. Vis dėlto oficiali valstybės kalba buvo lotynų ir II a. ji pamažu išstūmė graikų. Šio amžiaus pabaigoje atsiranda pirmieji *Septuagintos* vertimai į lotynų kalbą. Netrukus po NT

sudarymo imta versti ir jį. Pirmieji Šventojo Rašto vertimai į lotynų kalbą buvo pavadinti *Vetus Latina* (vertimai į senąją lotynų kalbą). Jie buvo atliekami įvairių autorių ir iš įvairių tekstinių šaltinių. Todėl 383 m. popiežius Damazas I (366–384)⁷ paskyrė savo sekretoriui juos peržiūrėti ir pataisyti. Tas sekretorius buvo šv. Jeronimas (apie 340–419), mokslingiausias iš visų Romos Bažnyčios tėvų. Jis yra pirmasis žinomas Biblijos vertėjas. Jeronimas iš naujo išvertė daugumą ST knygų ir suredagavo Psalmyno, kai kurių Antrojo kanono knygų bei NT vertimus. Šis vertimas, vėliau Erazmo Roterdamičio pavadintas *Vulgata*⁸ buvo Katalikų Bažnyčios naudojamas nuo VII a. ir 1546 m. Tridento Susirinkimo kanonizuotas kaip oficialus (norminis) Katalikų Bažnyčios Šventojo Rašto tekstas. Originalai hebrajų (ST) ir graikų (NT) kalbomis tapo antraciliai. (Rytų Bažnyčia vis dėlto naudojo *Septuagintą*, o judaizmo išpažintojai – Bibliją hebrajų kalba.) Po Tridento Susirinkimo dekreto *Vulgatos* tekstas buvo dar ne kartą koreguojamas. Autoritetingiausiomis laikomos popiežių Siksto V (1585–1590) ir Klemenso VIII (1592–1605) 1590 ir 1592 metų redakcijos. Ši vadinamoji Siksto–Klemenso Biblija tapo oficialioji *Vulgatos* versija Romos Katalikų Bažnyčioje.

Knygų spausdinimo istorijoje *Vulgata* suvaidino pirmacilį vaidmenį. Šį vertimą 1452–1456 m. Maince išspausdino Johannesas Gutenbergas (1397–1468) 200 egzempliorių tiražu (165 egzempliorių atspausdinti ant popieriaus ir 35 ant pergamento). Tai buvo 42 eilučių Biblija – pirmoji spausdinta knyga. Gutenbergo Biblija yra šiuo metu brangiausia knyga pasaulyje. Vienas jos puslapis vertinamas 100 tūkstančių JAV dolerių, o visa Biblija (popierinis variantas) – 20 milijonų⁹.

Biblijos lotynų kalba (120 pavadinimų; iš jų 83 katalikų, 37 protestantų ir humanistų)

Gutenbergo Biblijos Lietuvos nacionalinė biblioteka neturi. Lietuvoje jos nėra. Visame pasaulyje išliko tik 49 šios Biblijos egzemplioriai.

Seniausia *Vulgata* mūsų bibliotekoje yra *Biblia Latina*, išspausdinta 1480 m. balandžio 14 d. garsaus Niurnbergo spaustuvininko Antono Kobergerio (veikla apie 1471–1505) *in folio* formatu). Kobergerio spaustuvė, pirmoji Niurnberge ir viena didžiausių to meto Europoje, ypač išgarsėjo savo Biblijomis. Iki 1500 m. joje buvo išspausdinta apie 250 leidinių, dauguma Biblijų. *Biblia Latina*, užregistruota J. J. Bauerio rečiausių Europoje išspausdintų knygų kataloge [1, p. 91], yra viena gražiausių. XIX a. antroje pusėje šis inkunabulas priklausė Slucko reformatų

⁴ *Targum* aramėjų kalba – vertimas, interpretavimas.

⁵ *Septuaginta* lotynų kalba – septyniasdešimt.

⁶ Čia ir toliau prie monarchų pateikiami jų valdymo metai.

⁷ Čia ir toliau prie popiežių pateikiami jų pontifikato metai.

⁸ *Vulgatus* lotynų kalba – paprastas, visiems prieinamas.

⁹ Оцифрованная мудрость. <http://bk-buro.ru/index.php?newsid=71>

gimnazijos teologijos profesoriaus ir bibliofilo Julijono Biergelio (1819–1885) bibliotekai, o jam mirus – Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekai.

Iš visų Nacionalinėje bibliotekoje saugomų aptariamo laikotarpio Biblijų lotynų kalba *Vulgata* sudaro apie 69%. Tarp jų yra itin vertingų leidinių. Paminėtina italų erudito, benediktinų vienuolio Isidoro Chiari (1495–1555) parengta Biblija (*Vulgata aeditio Veteris ac Novi Testamenti...* Venetiis: apud Petrum Schoeffer, 1542; 2), dėl autoriaus padarytų *Vulgatos* korektūrų įtraukta į draudžiamų knygų sąrašą [14, p. VI]. Tai retas paleotipas, užregistruotas svarbiausiuose bibliofiliniuose kataloguose [1, p. 94; 4, sklt. 876; 8, p. 128].

Kita XVI a. *Biblia*, parengta Nyderlandų teologo ir inkvizitoriaus Joannes Hentenijaus (1500–1566) ir išspausdinta 1566 m. Sigmundo Feyerabendo (veikla 1559–1590) Frankfurte prie Maino *in folio* formatu, pasižymi savo graviūromis. Ją puošia 127 žymaus šveicarų graverio ir tapytojo, bene produktyviausio savo laikų knygų iliustruotojo Josto Ammano (1539–1591) renesansiniai medžio raiziniai [4, sklt. 877].

Paminėtini taip pat trys XVII a. *Vulgatos* leidiniai. Pirmoji pagal chronologinę seką yra džuntina¹⁰ (*Biblia sacra vulgatae editionis...* Venetiis: Bernardo Giunta, 1607), patekusi iš Karaliaučiaus bibliofilo Friedricho Augusto Gottholdo (1778–1858) bibliotekos. Tai vadinamoji *Klemenso Biblija* (*Vulgatos* versija), išėjusi dideliu *in octavo* formatu, papuošta medžio raiziniais ir Džuntų spaustuvės signetu [3, p. 215]. Dvi kitos Biblijos išspausdintos Prancūzijoje. Viena jų (*Biblia sacra cum glossa ordinaria...*) išėjo 1617 m. Duė (orig. Douai, Šiaurės Prancūzija), Balthazaro Bellerio (veikla 1590–apie 1634) spaustuvėje, šešiais tomiais *in folio* formatu, su prancūzų benediktino, Reichenau vienuolyno abato Galfrido Strabono (Walahfridus Strabus; apie 808–849) komentarais (*glossa ordinaria*) ir Mikalojaus iš Lyros (apie 1270–1349) Postile. Leidinys išsiskiria netradiciniu teksto išdėstymu (*modus modernus*), gražiais inicialais su teminėmis kompozicijomis ir visą leidinį puošiančiu Jano Collaerto (1566–1628) išraižytu frontispisu pagal žymaus XVII a. nyderlandų tapytojo Peterio Paulio Rubenso (1577–1640) piešinį (žr. 1 iliustraciją). Sprendžiant iš proveniencinių įrašų, XVII a. pirmoje pusėje šis leidinys priklausė Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bibliotekai. Kita Biblija (*Biblia Sacra vulgatae editionis...*) išspausdinta 1666 m. Paryžiuje Antoine'o Vitre (veikla 1610–1673), Biblijų spausdinimo istorijoje pasižymėjusio kaip *Paryžiaus poliglotos* spaustuvininkas. Nacionalinėje bibliotekoje

saugomi du šios Biblijos egzemplioriai – abu iš Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos [4, sklt. 879; 10, įrašas 45].

Iš XVIII a. *Vulgatos* leidinių išskirtina *Bibliorum sacrorum vulgatae versionis editio...*, išspausdinta 1785 m. Paryžiuje François Ambroise'o Didot (veikla 1753–1789), geriausio to meto spaustuvininko. Knyga išėjo dideliu *in quarto* formatu, dviem tomiais ir dviem variantais. Vienas jų, *ad institutionem Serenissimi Delphini*, buvo išleistas specialiai cenzūruotų lotynų ir prancūzų klasikų leidinių serijoje (*Collection des auteurs classiques françois et latins*), skirtoje dofino (Liudviko XVI sūnaus) mokymui. Šis prabangus leidinys, išspausdintas ant veleninio popieriaus 250 egzempliorių tiražu, itin retas ir bibliofilų vertinamas [4, sklt. 881], Nacionalinėje bibliotekoje išliko vienu tomu, be proveniencinių įrašų. Kitas Didot Biblijos variantas, skirtas prancūzų dvasininkams, ne toks gražus ir vertingas, Nacionalinėje bibliotekoje išliko dviem tomiais iš Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekos. Vienas jų prieš tai priklausė Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui (1801–1875).

Likusios 37 pavadinimų Biblijos lotynų kalba tai humanistų ir protestantų vertimai. Paminėtini keturi XVI a. leidiniai.

Chronologiškai pirmoji yra kalvinistų Biblija (*Biblia Sacrosancta Testamenti Veteris et Novi...*), kuri išėjo dideliu foliantu eretiškoje Christopho Froschauerio vyresniojo (veikla 1521–1564)¹¹ spaustuvėje Ciuriche 1543 m. [1, p. 94; 4, sklt. 881]. Tai pirma visos Ciuricho Biblijos lotynų kalba laida, dar vadinama *Pelikano Biblija* – jos sudarytojo, reformatų teologo ir orientalistu Konrado Pelikano (1478–1556) vardu. Pažymėtina, kad visi autoriai-sudarytojai, dalyvavę šios Biblijos rengime (ST iš lotynų kalbos vertė Leo Judas (1482–1542), talkininkaujant Theodorui Biblianderiui (1509–1564), NT pagal Erazmo Roterdamiečio tekstą parengė Rudolfas Gwaltheris (1519–1586), Apokrifus – Petrus Cholinus (m. 1542)), taip pat anksčiau paminėtas spaustuvininkas, buvo bažnytinės cenzūros įtraukti į draudžiamųjų autorių sąrašą (*Index librorum prohibitorum*) pagal pirmą kategoriją [14, p. 86 (Froschaueris), p. 107 (Pelikanas), p. 312 (Judas), p. 415 (Cholinus), p. 466 (Gwaltheris), p. 514 (Biblianderis)]. Šis pavojingas prohibitas buvo saugomas Žemaičių kunigų seminarijoje.

Kitas paleotipas, kurį būtina čia paminėti, yra Erazmo Roterdamiečio (1469–1536) NT vertimas į lotynų kalbą. Pirmą kartą spausdoje šis vertimas pasirodė 1516 m. (*Novum Instrumentum omne*) kartu su šaltiniu – graikišku

¹⁰ Džuntinos – knygos išleistos garsios Florencijos leidėjų ir spaustuvininkų Giuntų dinastijos. Firma veikė 1497–1670 m. Italijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje ir Anglijoje. Jų knygos, papuoštos Lelija (Džuntų signetas), turi bibliofilinę vertę.

¹¹ Ch. Froschaueris garsėjo visų pirma kaip Biblijų spaustuvininkas. Jo oficine buvo išspausdintos visos Biblijos 27 laidos ir 40 laidų atskirų Biblijos dalių. Labiausiai buvo vertinami foliantai.

tekstu. Jis suteikė pradžią naujam, moksliskai argumentuotam Šventojo Rašto vertimui ir išgarsino autorių visoje Europoje. Seniausia Nacionalinėje bibliotekoje saugoma Erazmo Roterdamiečio NT vertimo laida yra *Sacrae Scripturae et divinarum literarum Byblia universa*, parengta vokiečių reformatoriaus, Štutgarto pamokslininko Johanneso Brenzo (1499–1570) ir išspausdinta *in folio* formatu Leipzigo spaustuvininko Nikolauso Wolrabo (veikla 1536–1560) 1543–1544 m. Pažymėtina, kad NT šioje Biblijoje pateiktas dviem variantais – *Vulgata* ir Erazmo vertimu. Tai reta laida [3, p. 214], viena gražiausių Biblijų bibliotekoje. Ją puošia 28 spausdinto lapo dydžio medžio raižiniai (7 iš jų – žymaus Renesanso tapytojo ir graverio Luco Cranacho jaunesniojo (1515–1586)), 75 graviūros tekste, ornamentinis rėmas NT antraštiniame lape, daugybė inicialų. Deja, leidinys defektuotas, jį būtina restauruoti.

Labai retas Heidelbergo universiteto profesorų, žydų kilmės italų mokslininko Imanuelio Tremelijaus (Immanuel Tremellius; 1510–1580) ir prancūzų kalvinisto François du Jon'o (Franciscus Junius; 1545–1602), ST vertimas iš hebrajų kalbos (*Testamenti Veteris Biblia Sacra*). Šis vertimas pasirodė 1575–1579 m. keturiais tomis *in folio* formatu moksliniais leidiniais garsėjusioje Andreaso Wechelio (veikla 1535–1581, Frankfurte nuo 1572) spaustuvėje Frankfurte prie Maino [1, p. 95; 8, p. 148]. Nacionalinėje bibliotekoje išliko antras šios laidos tomas iš buvusios Vilniaus karmelitų vienuolyno bibliotekos.

Paminėtina dar viena iliustruota Biblija (*Biblia sacra Veteris et Novi Testamenti...*), išspausdinta 1578 m. Thomaso Guarino (veikla 1557–1592) Bazelyje *in octavo* formatu. Ją puošia žymaus šveicarų tapytojo ir graverio Tobiaso Stimmerio (1539–1584) medžio raižiniai (190). Leidinys buvo saugomas Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekoje.

Biblijos vokiečių kalba (30 pavadinimų; iš jų – 8 katalikų, 22 protestantų)

XV a. šeštajame dešimtmetyje Europos kultūros raidos ir spaudos plitimo kontekste atsiranda pirmieji spausdinti Šventojo Rašto vertimai į Europos šalių kalbas. Visų jų pagrindas buvo lotyniškoji *Vulgata*. 1466 m. Strasbūre, viename svarbiausių XV a. spaudos židinių Vidurio Europoje, Johannas Mentelinas (veikla apie 1462–1477) išspausdino pirmąją Bibliją vokiečių kalba.

Pirmasis visos katalikų Biblijos vertimas į vokiečių kalbą buvo parengtas vokiečių dominikono, teologijos profesorius, didžiojo Mainco inkvizitoriaus Johanno Dietenbergerio (1475–1537), išleistas Kelno leidėjo Peterio Quentelio lėšomis Peterio Jordano spaustuvėje Maince 1534 m., prieš pat pasirodant Lutherio Biblijai. Nacionalinėje bibliotekoje yra aštuntoji *Dietenbergerio Biblijos* laida

(*Bibell das ist alle Bücher Alts und News Testaments...*), išspausdinta *in folio* formatu 1572 m. Kelne Gervino Calenijaus (Calenius; veikla 1557–1597) Johanno Quentelio palikuonių lėšomis ir papuošta Jano van Esseno ir Antono Silvijaus (Sylvius) medžio raižiniais (apie 90). Yra išlikusi taip pat vėlesnė, 1618 m., šios Biblijos laida patekusi iš buvusios Valenrodų (Wallenrodt) bibliotekos Karaliaučiuje. *Dietenbergerio Biblija*, taip pat vadinama *Mainco Biblija*, buvo autoritetingiausias katalikų Biblijos vertimas į vokiečių kalbą iki pat XVIII a. Nuo XVIII a. viena labiausiai vertinamų buvo Ignazo Weitenauerio (1709–1783), vokiečių jėzuito, rytų kalbų profesoriaus Insbruko universitete versta *Biblia Sacra, oder die heilige Schrift des alten und neuen Testaments*, išėjusi 1777–1780 m. 14 tomų *in octavo* formatu pas Josephą Wolffą (veikla nuo 1746) Augsburgėje su autoriaus komentarais. Šis leidinys pateko į Nacionalinę biblioteką iš Vilniaus vizitierių vienuolyno.

Katalikų Biblijos sudaro tik apie 27% visų aptariamo laikotarpio Biblijų vokiečių kalba; likusius 73% sudaro protestantų vertimai. Tarp jų esama itin vertingų. Išskirtinę vietą užima Martyno Lutherio (1483–1546) Biblija (15 pavadinimų). Šventąjį Raštą Lutheris laikė vieninteliu autoritetu, o jo vertimą į liaudžiai suprantamą kalbą – pagrindine savo gyvenimo misija. 1522 m. pradžioje per kelis mėnesius jis išvertė NT, o 1532 m. baigė versti ST. Šiam darbui jis panaudojo originalius tekstus hebrajų ir graikų kalbomis, taip pat Erazmo Roterdamiečio NT vertimą. 1534 m. Vitenberge pasirodė pirma visos Lutherio Biblijos laida (*Biblia, das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch*), išspausdinta *in folio* formatu žymiausio XVI a. vidurio Vitenbergo spaustuvininko bei Lutherio draugo Hanso Luffto (veikla 1523–1584)¹² ir papuošta 129 Luco Cranacho vyresniojo (1472–1553) medžio raižiniais. Pirmą šios laidos dalis (NT) iš buvusios asmeninės F. A. Gottholdo bibliotekos yra Nacionalinėje bibliotekoje. Lutherio Biblijos paklausa buvo tokia didelė, kad dar autoriui gyvam esant išėjo 13 laidų, peržiūrėtų ir pataisytų jo paties arba jo draugų. Tai labai retos ir ypatingai vertinamos laidos. Bibliotekoje išliko viena paskutiniųjų Lutherio Biblijų, išleistų jam gyvam esant. Ji pasirodė 1545 m., išspausdinta Hanso Waltherio (veikla 1530–1560) Magdeburge *in folio* formatu, su Johannesu Bugenhageno (1485–1558) ir Veito Dietricho (1506–1560) komentarais, gausiai papuošta medžio raižiniais. Abi paminėtos Biblijos yra labai retos ir užregistruotos Europos bibliofilų kataloguose [*Vitenbergo Biblija*: 1, p. 83; 7, p. 361; 17, p. 103; *Magdeburgo Biblija*: 1, p. 85; 7, p. 385; 17, p. 111]. Lutherio Biblijos vertimas turėjo didžiulę įtaką visai vokiečių kultūrai¹³ ir iki šių dienų tebėra populiariausias Biblijos vertimas į vokiečių kalbą.

¹² Per visą savo veiklos laikotarpį Lufftas išspausdino apie 100 000 Lutherio Biblijų. Tai didžiausias to meto pasiekimas.

¹³ Vienas žymiausių vokiečių poetų ir filosofų Johanas Volfgangas Gėtė (Johann Wolfgang Goethe; 1749–1832) yra pasakęs, kad tik Lutherio dėka vokiečiai tapo tauta.

Nepaisant didžiulės reikšmės, 1534 m. Lutherio Biblija nebuvo pirmasis Šventojo Rašto vertimas į vokiečių kalbą (iki Lutherio išėjo 18 Biblijų vokiečių kalba), ji nebuvo ir pirmasis protestantų vertimas. Pirmasis visos protestantų Biblijos vertimas į vokiečių kalbą (šveicarų dialektu) išėjo 1531 m. Ch. Froschauerio spaustuvėje Ciuriche *in folio* formatu, o 1534 m. jis buvo pakartotas *in quarto* formatu. Šis vertimas, parengtas vieno žymiausių Šveicarijos reformatų Ulricho Zwinglio (1484–1531), talkininkaujant jo draugui ir bendražygiui Leo Judui, turėjo didžiulį pasisekimą. 1534 m. laidos Zwinglio Biblija iš buvusios F. A. Gottholdo bibliotekos Karaliaučiuje šiuo metu saugoma Nacionalinėje bibliotekoje.

XVIII a. populiarūs tapo daugiatomiai Biblijų leidiniai su moksliniais komentarais. Tai vokiečių protestantų teologų Romano Tellerio (1703–1750), Johanno Augustino Dietelmairo (1717–1785) ir Johanno Jakobo Bruckerio (1696–1770) *Die Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments* (Leipzig: Breitkopf, 1749–1770; 19 t. in 4), vadinamoji *Angliška Biblija*¹⁴, orientalistų Johanno Davido Michaelio (1717–1791) *Deutsche Uebersetzung des Alten Testaments* (Göttingen und Gotha: Dieterich, 1769–1783; 13 t. in 4) ir Wilhelmo Friedricho Hezelio (1754–1824) *Die Bibel Alten und Neuen Testaments* (Lemgo: Meyer, 1780–1791; 10 t. in 8).

XVII a. kontrreformacijos siautėjimo laikotarpiu užregistruota tik viena protestantų Šventojo Rašto laida vokiečių kalba. Tai iliustruota Lutherio Biblija (*Biblia, das ist die gantze H. Schrifft Altes und Neues Testaments Teutsch*), išleista 1662 m. Endterių spaustuvėje Niumberge dideliu foliantu. Į Nacionalinę biblioteką ši knyga pateko iš Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekos.

Biblijos italų kalba (2 pavadinimai; protestantų)

Pirmoji spausdinta Biblija italų kalba išėjo 1471 m. Venecijoje net du kartus (vadinamosios *Rugpjūčio Biblija* ir *Spalio Biblija*). Abu vertimai rėmėsi *Vulgatos* tekstu. 1568–1768 m. Italijoje buvo uždraustas Biblijų leidimas italų kalba. Biblijos vertimas į nacionalinę italų kalbą šiuo laikotarpiu buvo tiesiogiai susijęs su protestantizmu. Pirmasis protestantų Biblijos vertimas italų kalba, parengtas italų kalvinistų teologo, Ženevos universiteto profesoriaus Giovanni Diodati (1576–1649), pasirodė Ženevoje 1607 metais. 1641 m. peržiūrėtas, vertimas tapo italų protestantams priimtinu Biblijos vertimu. Nacionalinėje bibliotekoje išliko G. Diodati NT vertimas, išspausdintas anonimiškai Ženevoje, greičiausiai Pierre'o Aubert'o (veikla apie 1598–1636) spaustuvėje (*Il Nuovo Testamento del Signor nostro Iesu Christo...* 1608; 12). XVIII a. pirmoje pusėje vertingi Biblijos vertimai italų kalba pasirodė Vokietijoje. Vienas jų, *Il Nuovo Testamento di Giesu Cristo*

nostro signore, parengtas Johanno Gottlobo Glücko (m. 1774) ir išspausdintas Paulio Emanuelio Richterio (veikla 1736–apie 1755) *in octavo* formatu Altenburge 1743 m., išliko Nacionalinėje bibliotekoje. Abu leidiniai papuošti frontispisais (vario raižiniai) ir yra užregistruoti J. G. T. Graesse retų knygų kataloge [13, p. 97, 98]. Pas mus jie pateko iš Karaliaučiaus, kur buvo saugomi F. A. Gottholdo bibliotekoje.

Biblijos prancūzų kalba (67 pavadinimai; iš jų 1 katalikų, 11 protestantų, 55 jansenistų)

Pirmasis Šventojo Rašto vertimas prancūzų kalba pasirodė 1477 m. Lione. Tai buvo *Vulgata*. XVI a. buvo žinomi trys pagrindiniai Biblijos vertimai į prancūzų kalbą iš *Vulgatos*. Visų pirma paminėtinas prancūzų katalikų humanisto, teologo Jacques Lefèvre d'Étaples (1450–1537) vertimas, išspausdintas Merteno de Keyserio Antverpene 1530 m. (*Antverpeno Biblija*). Tai pirmasis visos Biblijos vertimas prancūzų kalba. Nors autorius rėmėsi šv. Jeronimo tekstu, vertimas buvo popiežiaus pasmerktas kaip neatitinkantis Katalikų Bažnyčios kanonų, o knyga pateko į draudžiamųjų knygų sąrašą. 1550 m. Luvene išėjo Romos Katalikų Biblijos vertimas į prancūzų kalbą (*Luveno Biblija*). Šešeriais metais vėliau Paryžiuje pasirodė Sorbonos teologo René Benoist (1521–1608) vertimas – prasčiausias iš visų, vietomis nukopijuotas iš ankstesnių Biblijos laidų, netgi iš protestantiškos Olivétano Biblijos. Nacionalinėje bibliotekoje saugoma 1648 m. Ruano jėzuitų kolegijoje išspausdinta *La Sainte Bible contenant le Vieil et Nouveau Testament* (2 t. in 8). Tai nauja *Luveno Biblijos* versija. Abu tomai buvo saugomi Vilniaus misionierių vienuolyno bibliotekoje, vėliau – Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijoje.

Pirmasis visos protestantų Biblijos vertimas į prancūzų kalbą, parengtas Pierre'o Robert'o Olivétano (1506–1538), Calvinio pusbrolio, išėjo Nešatelyje (orig. Neuchâtel, Šveicarija) 1535 m. (*Olivétano Biblija*). Tai pirmasis Biblijos vertimas į prancūzų kalbą iš originalių tekstų. Jis buvo teigiamai įvertintas reformatų ir daug kartų leistas pakartotinai. 1560 m. Jeano Calvinio (1509–1564) peržiūrėta *Olivétano Biblija* pasirodė Ženevoje pas Henri Estienne (veikla Ženevoje 1556–1598) ir išpopuliarėjo *Ženevos Biblijos* (*La Bible de Genève*, prancūziškasis variantas) pavadinimu. Šios redakcijos turime 1570 m. Ženevoje Sébastieno Honorat (veikla Ženevoje 1567–1572) trimis tomis *in sedecimo* išspausdintą Bibliją (*La Bible, qui est toute la sainte Escriture contenant le Vieil et Nouveau Testament*). Tai seniausia Biblija prancūzų kalba bibliotekoje. Vienas šios laidos tomas priklausė Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijai.

¹⁴ Šioje Biblijoje surinkti anglų autorių komentarai. Tai vertimas iš Charles'o Chais'o (1700–1785) *La Sainte Bible, ou le Vieux et le Nouveau Testament* (La Haye, 1742–1790; 8 t. in 4).

Calvino bendradarbio ir įpėdinio Theodoro Beza (tikr. Théodore de Bèze; 1519–1605) 1588 m. atlikta *Ženevos Biblijos* redakcija buvo galutinė ir reformatų priimta. Nacionalinėje bibliotekoje išliko vienintelė šios redakcijos Biblija (*La Bible, qui est toute la Sainte Esriture du Vieil et du Nouveau Testament...* Genève, 1608; 4). Ji išėjo anonimiškai brolių Pierre'o ir Jacques'o Chouet (veikla 1606–1648) spaustuvelyje su žymaus prancūzų Renesanso poeto, Margaritos Navarietės, vėliau Pranciškaus I Valua dvariškio, ne kartą apkaltinto erezija ir persekioto inkvizicijos, Clément Marot (1496–1544) [14, p. 90] išverstomis psalmėmis. Pirmasis šios Biblijos savininkas buvo Vroclavo vyskupas sufraganas, žymus bibliofilas Karolis Franciszekas Neanderis (1626–1693). Knygoje išliko rankraštinis įrašas, ekslibrisas. Jam mirus Biblija pateko į Vroclavo jėzuitų kolegiją, vėliau į Mogiliavo arkivyskupijos kunigų seminariją, o iš ten – į Vilniaus vyskupijos kunigų seminariją. Knygos priešlapyje išliko įspėjamasis įrašas, padarytas vienuolyno bibliotekoje: *kalwińska (kalvinistų, lenk.)*.

XVIII a. buvo dvi svarbios *Ženevos Biblijos* revizijos, atliktos protestantų teologų: Utrechto pastoriaus Davido Martino (1639–1721) 1707 m. revizija (šios redakcijos Nacionalinėje bibliotekoje išliko 1727 m. Hamburgo laida) ir Nešatelio pastoriaus Jeano Frédéric'o Ostervaldo (1663–1747) 1724 m. revizija (šios redakcijos turime 1771 m. Bylio-Nešatelio laidą). Ostervaldo Biblija turėjo didžiausią autoritetą tarp reformatų ir išliko iki pat mūsų dienų. 1903–1910 m. (NT 1903, ST 1910) Prancūzijos Biblijos draugijos buvo paskelbta paskutinioji šios Biblijos revizija, plačiai žinoma *Sinodinės Biblijos* pavadinimu.

Tarpinę poziciją tarp katalikų ir protestantų Biblijų vertimų prancūzų kalba užima jansenistų vertimai (šiai grupei taip pat priskyrėme kelis oratorijonų¹⁵ vertimus). Nors jų vertimo pagrindas buvo *Vulgata*, vis dėlto teksto interpretacija liko jansenistiška, t. y. nepriimtina ortodoksinei Katalikų Bažnyčiai¹⁶.

Chronologiškai pirmuoju ir vienu iš pačių vertingiausių vertimų į prancūzų kalbą aptariamoje knygų grupėje yra vadinamasis *Monso Naujasis Testamentas* (*Le Nouveau Testament de nostre Seigneur Jesus Christ... A Mons: chez Gaspard Migeot, 1667; 2 t. in 8*). Leidybiniai duomenys nurodyti antraštiniame lape fiktyvūs – iš tikrųjų knygą iš-

leido Danielius Elzevyras (orig. Elzevier; veikla 1664–1680) Amsterdame [6, sklt. 749; 13, p. 92; 18, įrašas 1389]. Tai pirmoji garsaus, žinomo dar Port Rojalio¹⁷ pavadinimu, NT vertimo į prancūzų kalbą, parengto žymaus prancūzų teologo, humanisto Louis-Isaaco Lemaistre'o, vadinamo Lemaistre de Sacy (1613–1684), jo brolio Antoine'o Lemaistre'o (1608–1658), žymaus jansenistų teologo ir kontroversisto, Sorbonos daktaro Antoine'o Arnauld (1612–1694) bei kitų Port Rojalio vienuolyno atsiskyrėlių, laida. Nepaisant skandalo, kurį dėl šio vertimo sukėlė jėzuitai, jis buvo palankiai įvertintas jansenistų ir turėjo didžiulį pasisekimą.

1668 m. popiežius Klemensas IX (1667–1669) laikinai nutraukė 28 metus trukusį ginčą su jansenistais (*Pax Clementina*), tačiau jų Biblijos vertimą uždraudė. Nepaisant to, L. I. Lemaistre'as toliau tęsė savo darbą. 1672–1700 m.¹⁸ pas jansenistų spaustuvininką Paryžiuje Guillaume'ą Desprez (veikla 1654–1709) išėjo visas jo parengtas 32 tomų Biblijos vertimas lotynų ir prancūzų kalba, su kritiniais komentarais [4, įrašas 886]. Šis vertimas, žinomas kaip *Port Rojalio Biblija* (*La Bible de Port-Royal*) arba *Sasi Biblija* (*La Bible de Sacy*), buvo plačiai paplitęs ir tapo daugelio kitų vertimų pagrindu. Nacionalinėje bibliotekoje *Port Rojalio Biblija* išliko atskirais tomiais (nėra juos jungiančio bendro antraštinio lapo su bendrąja antrašte) dviem variantais. Pirmąjį variantą sudaro 15 tomų, išspausdintų 1681–1693 m. *in duodecimo* formatu. Antrasis beveik visas – 26 tomai, išspausdinti 1686–1698 m. *in octavo* formatu. Visi šie tomai priklausė Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijai, tačiau pirmieji knygų savininkai buvo skirtingi. Dvyliktinio formato *Port Rojalio Biblija* priklausė LDK didžiosios maršalkienės Marijos Kristinos Sapiegienės de Betun (de Béthune; 1677–1722)¹⁹ asmeninei bibliotekai ir buvo saugoma Sapiegų dvare Vilniuje (visuose tomuose išliko rankraštiniai įrašai: *Sapieha grande marech-le de Lithuanie* ir pan.). Aštuntinio formato Biblija priklausė Polocko jėzuitų kolegijai (visi tomai pažymėti firminiais šios kolegijos antspaudais: *Coll: Pol: S. J.*).

1742 m. Paryžiuje Guillaume'as Nicolas Desprez (veikla 1741–1790), anksčiau paminėto Guillaume'o Desprez vaikaitis, naujai išspausdino *Port Rojalio Bibliją*, vien tik prancūzų kalba (*La Sainte Bible contenant l'Ancien et le Nouveau Testament...*; 14 t. in 8) [4, įrašas 886].

¹⁵ Oratorijonai – be įžadų gyvenančių prancūzų kunigų kongregacija, 1611 m. įsteigta kardinolo Pierre'o de Bérulle'io (1575–1629). Oratorijonai priklausė Nicolas de Malebranche'o (1638–1715) filosofijai.

¹⁶ Nuo pat jansenizmo Prancūzijoje atsiradimo (1640 m. Luvene išėjo garsus Kornelijaus Jansenijaus (Cornelius Jansenius; 1585–1638) veikalas *Augustinus*, davęs pradžių šiai srovei) iki jo išnykimo po maždaug 100 metų tarp jansenistų ir katalikų ortodoksų vyko nenuilstanti kova ne tik dėl religijos, bet ir dėl politikos.

¹⁷ Orig. Port Royal – cisterių vienuolynas prie Paryžiaus; jansenistų veiklos centras.

¹⁸ Pirmoji laida pradėta leisti jau nuo 1672 m., antroji, pataisyta – nuo 1682 m.

¹⁹ Lietuvos ir Lenkijos karalienės Marijos Kazimieros, vadinamos *Marysienka* (1641–1716, karalienė nuo 1674) dukterėčia. Prancūzijos ambasadoriaus Lietuvos ir Lenkijos valstybėje Pranciškaus Gastono de Betun (1638–1692) dukra; *primo voto* Radvilienė (Stanislovas Kazimieras Radvila; 1648–1690), *secundo voto* Sapiegienė (Aleksandras Povilas Sapiega (1672–1734; nuo 1698 LDK didysis maršalka).

1748–1750 m. Paryžiuje pasirodė nauja L. I. Lemaistre'o vertimo revizija (*La Sainte Bible en latin et en françois...*; 14 t. in 4), vadinama *Venso Biblija* (*La Bible de Vence*), lotynų ir prancūzų kalba [4, įrašas 888]. Ši Biblija, išleista jansenisto Laurent'o-Étienne'o Rondet (1717–1785)²⁰, su oratorijono Louis de Carrières'o (1662–1717) parafrazėmis, benediktino Augustino Calmet (1672–1757) įžangomis ir paaiškinimais, bei Venso abato, žinomo hebraisto ir erudito Henri-François de Vence'o (apie 1676–1749) komentarais, pasižymėjo nepaprastai aukštu moksliniu lygiu (19 500 puslapių komentarų). Be to, leidinys papuoštas žemėlapiais (13), iliustracijomis (24) ir lentelėmis (5). Nacionalinėje bibliotekoje saugoma pirmoji šios redakcijos laida. Tai viena vertingiausių Nacionalinėje bibliotekoje saugomų XVIII a. Biblijų.

Paminėtinas dar vienas jansenistų vertimas, iš originaliųjų tekstų. Tai 1739 m. Kelne išėjusi Biblija, parengta Nicolas Le Gros (1675–1751), jansenistų teologo ir polemisto. Nacionalinėje bibliotekoje išliko dvi vėlesnės šios redakcijos Paryžiaus laidos, 1753 ir 1777 metų. Šios ir kitos, jau minėtos, jansenistų Biblijos priklausė Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijai.

Biblija olandų kalba (1 pavadinimas; protestantų)

Pirmą kartą Biblija olandų kalba išėjo 1477 m. Delfte (*Delfto Biblija*). Tai buvo vertimas iš *Vulgatos*. XVI a. pirmoje pusėje pirmieji visos Biblijos vertimai į olandų kalbą rėmėsi Lutherio vokiškais vertimais. 1526 m. Antverpene pasirodė Jacobo van Liesvelto (apie 1489–1545) išspausdintas visos Biblijos vertimas į olandų kalbą (*Liesvelto Biblija*). Pirmasis visuotinai priimtas reformatų vertimas į olandų kalbą parengtas Jano Gheylliaerto (apie 1507–1574) ir išleistas kartu su Stevenu Mierdmanu (veikla 1554–1558) pasirodė 1558 m. Emdene (Vokietija). Tai buvo menonitų²¹ Biblija. Jos pagrindą sudarė J. Liesvelto Biblija (Antverpen, 1526) olandų kalba ir Ch. Froschauerio Biblija (Zürich, 1548) vokiečių kalba. 1560 m. tame pačiame Emdene menonitų Biblija buvo perspausdinta vieno žymiausių nyderlandų reformatų spaustuvininkų Nicolaeso Biestkenso (veikla 1560–1578) ir išpopuliarėjo kaip *Biestkenso Biblija*. Iki 1723 m. ši Biblija buvo perspausdinta per 100 kartų (visas tekstas – 27 kartus, o NT – 64).

Nacionalinėje bibliotekoje išliko 1633 m. *Biestkenso Biblijos* laida, išleista Paulo Aertszo van Ravesteyno (veikla

1609–1655) Amsterdame *in octavo* formatu (*Biblia inhoudende dat Oude ende Nieuwe Testament...*)²². Kartu išspausdintas Willemo van Haechto (1527–1583) Psalmynas, Martino Lutherio Mažasis katekizmas ir liuteronų teologo Johanneso Ligarijaus (Ligarius; 1529–1596) *Corpus doctrinae*.

Biblijos anglų kalba (2 pavadinimai; iš jų 1 protestantų, 1 katalikų)

Pirmieji Biblijos vertimai anglų kalba buvo parengti protestantų. 1525 m. Vormse (dalis tiražo pradėta spausdinti Kelne) išėjo Williama Tyndale'io (1494–1536 IX 6) NT vertimas iš graikiško originalo. 1530-aisiais metais jis dar spėjo išleisti Penkiaknygės vertimą, ir darbas nutrūko. Tyndale'io vertimas buvo pasmerktas Bažnyčios hierarchų. Išspausdintos knygos buvo naikinamos (iš 6000 išspausdintų NT egzempliorių liko tik 2), o jų autorius persekiojamas. 1535 m. jis buvo suimtas, įkaltintas Vilvordo kalėjime netoli Briuselio, apkaltintas erezija ir nubaustas mirtimi (pasmaugtas, po to sudegintas ant laužo). Tyndale'io pradėtą darbą tęsė jo bendradarbis Milesas Coverdale'as (1488–1568). Jo parengtą pirmąjį visos Biblijos vertimą anglų kalba išleido Mertenas de Keyseris (veikla 1525–1536) Antverpene anonimiškai 1535 m. Coverdale'as rėmėsi Tyndale'io vertimu, išvertė likusią ST dalį, pasinaudodamas Lutherio ir Zvinglio vertimais, taip pat šv. Jeronimo *Vulgata*. Pirmasis sankcionuotas Biblijos vertimas anglų kalba išėjo 1537 m., parengtas anglų protestantų teologo ir vieno pirmųjų protestantizmo kankinių Johno Rogerso (apie 1500–1555 II 4). Jis buvo sudegintas ant laužo valdant katalikų karalienei Marijai Tiudor. Šis vertimas, žinomas Thomo Matthew vardu (*Matthew's Bible*), yra anksčiau minėtų dviejų vertimų kompiliacija²³.

Kruvinosios Marijos valdymo metu grupė anglų protestantų mokslininkų, bijodami represijų ir jiems gresiančios mirties, pabėgo į kontinentą, kur surado prieglobstį Ženevos protestantų bendruomenėje. Ten buvo parengtas naujas puritonų Biblijos vertimas, vadinamoji *Ženevos Biblija* (angliškasis variantas). Tai buvo pirmoji angliška Biblija, išversta visa iš originaliųjų kalbų ir skirta kasdieniniam naudojimui. Vertimas, atliktas Williama Whittinghamo (apie 1524–1579) ir kitų anglų filologų, talkininkaujant Calvinui ir Bezai, pagal savo mokslinį lygį buvo geriausias iš visų anksčiau išėjusių, o tikslumu pranoko net *Authorized Royal*

²⁰ Iš tikrųjų Biblija turėtų vadintis ne Vence'o, o Rondet vardu, nes būtent jis buvo šios Biblijos leidėjas.

²¹ Menonitai – krikščionių anabaptistų judėjimas, gavęs pavadinimą nuo jo pradininko Menno Simmonso (1496–1561). XVI–XVII a., nepripažinti nei Vokietijoje, nei Nyderlanduose, jie buvo persekiojami kaip sektantai ir turėjo slapstyti, o Menno galva 1542 m. Karlo V įvertinta 100 guldenų.

²² Vicinintelis bibliotekoje saugomas egzempliorius neturi antraštinio lapo. Leidinys identifikuotas pagal: <http://kvk.uiba.uni-karlsruhe.de/hylib-bin/kvk/nph-kvk2cgi?maske=kvk-last&title=UB+Ka>

²³ Anot Džono Fokso, paskutiniai W. Tyndale žodžiai prieš mirtį, valdant Henrikui VIII (1509–1547), buvo malda: „Viešpatie, atverk Anglijos karaliaus akis“. Metais vėliau, to paties Henriko VIII pavidimu, išėjo Rogerso Biblija. Jos pagrindą sudarė Tyndale'io vertimas.

Version (karaliaus Jokūbo Biblija). Kartais ši Biblija pašaipiai vadinama *Kelnių Biblija* (*Breeches Bible*), kadangi Pradžios knygos 3:7 vertime sakoma, jog Adomas ir leva, supratę, kad yra nuogi, iš figmedžio lapų pasidarė kelnes (angl. *breeches*; t. b. prijuostes, angl. *aprons*)²⁴. Ši Biblija turėjo pasisekimą ir buvo perspausdinama daugybę kartų, netgi po to, kai išėjo karaliaus Jokūbo Biblija. Ją cituodavo Williamas Shakespeare'as.

Nacionalinėje bibliotekoje išliko viena iš vėlesnių *Ženevos Biblijos* laidų. Tai Laurence'o Tomsono (1539–1608) revizija (*The Bible, that is the Holy Scriptures contained in the Olde and New Testament...* London: Barker, 1599; 4; iliustr., nat., žml.). Leidybiniai duomenys, nurodyti antraštiniame lape, yra kontrafakciniai. Ši Biblija, mūsų manymu, išėjo Jano Fredrickszo Stamo (veikla 1628–1664) spaustuvėje Amsterdame 1639 m. kartu su Thomo Sternholdo (m. 1549), Johno Hopkinso (m. 1570) ir kt. Psalmynu²⁵.

Romos Katalikų Biblijos vertimas į anglų kalbą *Vulgatos* pagrindu, išėjo dviem etapais: 1582 m. Reimse (Prancūzija) pasirodė NT, parengtas Anglų kalbos kolegijos, ir tik 1609 m. Duė pasirodė tos pačios kolegijos parengtas ST. Šis vertimas, vadinamas *Duė-Reimso* (*Douay-Rheims Bible*), buvo anglų katalikų vyskupo Richardo Challonerio (1691–1781) naujai peržiūrėtas ir 1749–1752 m. išleistas. Apie 200 metų tai buvo oficiali Katalikų Bažnyčios Biblijos versija anglų kalba. Nacionalinėje bibliotekoje saugomas pirmosios laidos Challonerio redakcijos NT (*The New Testament of our Lord and Saviour Jesus Christ...*). Ši knyga priklausė Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekai, o dar anksčiau – Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kasakauskio (1755–1808) asmeninei bibliotekai.

Biblija ispanų kalba (1 pavadinimas; protestantų)

Ispanijoje, siaučiant žiaurumu ir netolerantiškumu pasižymėjusiai inkvizicijai, susiformavo ypatinga padėtis. Skirtingai nei kitose Europos valstybėse, kur buvo spausdinami nauji Šventojo Rašto vertimai nacionaline kalba (Vokietija), arba toleruojami tik katalikų teologų parengti vertimai iš *Vulgatos* (Italija, Prancūzija, Nyderlandai), Ispanijoje buvo draudžiami bet kokie Biblijos vertimai į ispanų kalbą. Tokiomis aplinkybėmis visi vertimo parengimo ir leidybos darbai vyko užsienyje. XVI a. viduryje išėjo du NT vertimai į ispanų kalbą: Francisco de Enzinaso (1518–1552) 1543 m. Antverpene ir Juano Perez

de Pinedos (apie 1500–1567) 1556 m. Ženevoje. Abi laidos uždraustos ispanų inkvizicijos.

Pirmasis visos Biblijos vertimas iš originalių tekstų į ispanų kalbą išėjo 1569 m. Bazelyje (*La Biblia, que es, los sacros libros del Vieio y Nuevo Testamento...* 1569; 4; iliustr.). Leidybiniai duomenys nenurodyti. Knyga buvo išspausdinta anonimiškai Bazelio spaustuvininko Samuelio Apiarijaus (Apiarius; veikla Bazelyje 1566–1590) Thomo Guarino (veikla 1561–1592) lėšomis. Vertimo autorius pasirašė pratarmėje kriptonomu C.R. (Casiodoro de Reina (apie 1520–1594)). Tai ispanų jeronimitų vienuolyno vienuolis, kriptoprotellantų dvasinis vadovas Sevilijoje, priverstas bėgti nuo inkvizicijos persekiojimų (1562 m. balandžio 26 d. jis buvo *in effigie* sudegintas autodafė) į centrinę Europą, kur igyvendino savo 10 metų darbo rezultatą – Biblijos vertimą į ispanų kalbą. Dar neišspausdinta, ispanų inkvizicijos dekretu 1568 m. balandžio 4 d. ji jau buvo uždrausta²⁶. Dėl spaustuvininko ženklo antraštiniame lape, kuriame pavaizduotas lokys, ši Biblija dažnai vadinama *Biblija su lokiu* (*Biblia del Oso*). Tai unikalus leidinys, užregistruotas visuose svarbiausiuose Europos kataloguose [1, p. 106; 4, sklt. 896; 7, p. 449; 10, įrašas 73; 17, p. 114].

Nacionalinėje bibliotekoje saugomas *Biblijos su lokiu* egzempliorius iki šiol buvo nežinomas (leidinys be antraštinio lapo, trūksta pradžios ir pabaigos). Bibliografinių šaltinių ir duomenų, surinktų internetu, analizė padėjo jį identifikuoti²⁷. Tai viena vertingiausių šiame straipsnyje aptariamų knygų.

Biblija čekų kalba (1 pavadinimas, protestantų)

Pirmasis Biblijos vertimas į čekų kalbą išėjo Prahėje 1488 m. (versta iš *Vulgatos*). Beveik po šimtmečio pasirodė protestantų vertimas iš originalių kalbų. Tai buvo garsioji *Kralicų Biblija*, parengta Čekų brolių²⁸ ir išleista 1579–1594 m. šešiais tomiais *in folio* formatu. Čekų brolių vyskupo Jano Blahoslavo (1523–1571) iš graikų kalbos išverstas NT išėjo anksčiau (1564) atskira laida. Nacionalinėje bibliotekoje išliko trečioji šios redakcijos laida (*Nowy Zákon w nowé do česstiny prelozeny*), išėjusi 1596 m. Kralicuose Čekų brolių spaustuvėje (Zachariáš Solin), mažuoju *in duodecimo* formatu. Tai vertingas leidinys [2, p. 166; 13, p. 89], į mūsų biblioteką patekęs iš Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos.

²⁴Visa citata: *Then the eyes of them both were opened, and they knew that they were naked, and they sewed figge tree leaues together, and made them selues breeches.*

²⁵Tikrieji leidybiniai duomenys nustatyti pagal: <http://copac.ac.uk/search?m=6&date=1639&ti=The+bible+that+is>

²⁶Index de l'inquisition espagnole, 1583, 1584 / par J.M. de Bujanda [et al.]. – Sherbrooke : Centre d'Etudes de la Renaissance, 1993. – P. 198, įrašas 164. <http://books.google.lt/books?id=25dH8P01aYsC&pg=PA198&lpg=PA198&dq=La+Biblia,+>

²⁷http://bdigital.sib.uc.pt/poc/arq/Monografias/LivroAntigo/UCBG-2-9-4-8/UCBG-2-9-4-8_item1/

²⁸Protestantų bendruomenė Čekijoje. Imperatoriaus Ferdinando I laikais persekioti (1548 m. ediktas), dalis emigravo. Likę Čekijoje doktriną priartino prie evangelikų reformatų. Imperatoriaus Maksimilijonas II leido jiems oficialiai veikti (1575). Tuomet steigė mokyklas, spaustuves, išvertė Bibliją. Po mūšio prie Baltojo kalno pralaimėjimo (1620) buvo ištremti.

Biblijos lenkų kalba (27 pavadinimai; iš jų 10 katalikų, 17 protestantų)

Pirmasis visos Biblijos vertimas į lenkų kalbą (*Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Zakonu...*), parengtas Krokuvos akademijos profesoriaus Lvoviečio²⁹ Jano Niczo (1523–1572), buvo skirtas katalikams³⁰. Jis pasirodė 1561 m. Krokuvoje Mikalojaus ir Stanislovo Šarfenbergų (Szarffenberg) lėšomis ir jų pačių spaustuveje su dedikacija Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (1544–1572) ir Lenkijos karaliui (nuo 1548) Žygimantui Augustui. Tai ištaigingas foliantas, papuoštas 284 medžio raižiniais. (Įdomu pastebėti, kad kai kurios iliustracijos šiai Biblijai buvo panaudotos iš Lutherio Biblijos, o vėlesnės 1575 ir 1577 metų laidos papildytos tuomet madingų Josto Ammano medžio raižinių kopijomis.) Šis vertimas, plačiai žinomas *Leopolitos Biblijos* (*Biblia Leopoldity*) arba *Šarfenbergų Biblijos* (*Biblia Szarffenbergowska*) pavadinimu, 38 metus buvo vienintelis katalikų Šventojo Rašto vertimas į lenkų kalbą.

Pirmosios *Leopolitos Biblijos* laidos bibliotekoje neaptikome. Antrosios laidos, dedikuotos Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Henrikui Valua (1573–1575) turime du egzempliorius. Vienas jų – iš asmeninės Jono Krizostomo Gintilos (1788–1857) bibliotekos, vėliau priklausęs Žemaičių kapitulai, kitas – iš Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos. Trečiosios laidos *Leopolitos Biblija*, dedikuota Lenkijos karaliui (1575–1586) ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui (nuo 1576) Steponui Batorui (ST) ir jo žmonai Onai Jogailaitei (NT), Nacionalinė biblioteka saugo net keturis egzempliorius. Vienas jų priklausė Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijai. Kitų priklausomybė nenustatyta, nes visi Nacionalinėje bibliotekoje išlikę antrosios ir trečiosios laidos *Leopolitos Biblijos* egzemplioriai yra defektuoti.

Kitas visos katalikų Biblijos vertimas į lenkų kalbą (*Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu...*) spaudoje pasirodė 1599 m. rugpjūčio 25 d. su dedikacija Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Vazai (1587–1632). Tai vadinamoji *Vujeko Biblija* (*Biblia Jakuba Wujka*). Jokūbas Vujekas (Jakub Wujek; 1541–1597) – lenkų katalikų dvasininkas, jėzuitas, teologijos daktaras, Vilniaus akademijos rektorius. Jo parengtas Biblijos vertimas išleistas foliantu pas vieną žymiausių XVI a. Lenkijos spaustuvinių, karaliaus ir Bažnyčios arkitipografą Janą Januszowskį (1550–1613). *Vujeko Biblija* neilustruota. Ją puošia tik šveicarų tapytojo bei graverio Josto Ammano frontispisas (vario raižinys) ir grafinė kompozicija antraštinio lapo kitoje pusėje,

vaizduojanti erelį su Lenkijos karalystės įvairių žemių herbais. Tokios kompozicijos padidindavo leidinio vertę. J. Vujeko vertimas tapo norminiu Biblijos tekstu lenkų katalikų Bažnyčioje ir buvo perspausdintas apie 20 kartų. Tai klasikinis ir populiariausias Biblijos vertimas į lenkų kalbą iki pat *Tūkstantmečio Biblijos*³¹. *Vujeko Biblijos* pirmoji laida užregistruota užsienio retų leidinių kataloguose [1, p. 109; 4, sklt. 904; 8, p. 194]. Nacionalinėje bibliotekoje saugoma 11 šios laidos egzempliorių. Vertingiausias jų, su išlikusiu frontispisu ir antraštiniu lapu, priklausė Połocko jėzuitų kolegijai, po to Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekai (žr. 2, 3 iliustracijas).

Iš kitų *Vujeko Biblijos* laidų turime pirmąją laidą šešeriais metais anksčiau išėjusio NT [13, p. 101] taip pat 1594, 1617, 1621 ir 1772 metų NT laidas. Iš visos *Vujeko Biblijos* laidų liko nepaminėtos 1740 ir 1771 metų Vroclavo jėzuitų akademijos laidos. Pastaroji (mažiau vertinama), išspausdinta lotynų ir lenkų kalbomis *in quarto* formatu, yra įspūdinga ne tik savo apimtimi (2468 p.), bet ir egzemplioringumu (pirmojo tomo – 26 egzemplioriai, antrojo – 24 egzemplioriai ir 1 egzempliorius įrištais kartu dviem tomis). Tai bene storiausia Biblija mūsų bibliotekoje. Ji yra buvusi Žemaičių kunigų seminarijos nuosavybė.

Pastebėtina, kad iš visų Biblijos vertimų lenkų kalba *Vujeko Biblija* turime daugiausiai (75 egzemplioriai 8 pavadinimų). Tai neabejotinai rodo šio vertimo populiarumą Lietuvoje.

Procentiniu atžvilgiu protestantų vertimai į lenkų kalbą sudaro daugumą (63%). Pirmasis visos protestantų Biblijos vertimas į lenkų kalbą (*Biblia Święta, to iest Księgi Starego y Nowego Zakonu...*) išėjo dvejiems metais vėliau negu katalikų, 1563 m. Lietuvos Brastoje (žr. 4 iliustracija). Tai buvo pirmasis visos Biblijos vertimas į lenkų kalbą iš originalių tekstų. Jis buvo parengtas per šešerius metus viso kvalifikuočiausių kalviniščių teologų ir filologų kolektyvo (Jan Łaski, Szymon Zacjusz, Grzegorz Orszak, Pierre Statorius, Andrzej Trzeciecki, Jakub Lubelczyk, Marcin Krowicki ir kt.). Šis vertimas, išspausdintas Lietuvos kalviniščių globėjo Lietuvos didžiojo kanclerio ir Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) lėšomis (darbas kainavo 3000 auksinų) jo rezidencijoje Lietuvos Brastoje, paplito pavadinimu *Brastos Biblija* arba *Radvilų Biblija*. Kaip katalikų *Leopolitos Biblija*, taip ir protestantų *Brastos Biblija* buvo dedikuota Žygimantui Augustui. Tai ištaigingas foliantas, išspausdintas 500 egzempliorių tiražu, Lietuvos tipografinio meno šedevras. *Brastos Biblija* yra žymiausias Lietuvos reformatų darbas, atspindintis svarbiausiuose Europos

²⁹ Lvovietis lotynų kalba – *Leopoldita*. Tai Jano Niczo slapyvardis.

³⁰ NT vertimas lenkų kalba, parengtas Stanislawo Murzynowskio, pirmą kartą pasirodė 1551–1552 m. Karaliaučiuje, išleistas Jano Seklucijano lėšomis (tarp 1510 ir 1515–1578), ir buvo skirtas liuteronams (versta iš graikų kalbos). Katalikų NT vertimas lenkų kalba, parengtas Marcino Bielskio (apie 1495–1575), išėjo 1556 m. Krokuvoje (versta iš *Vulgatos*).

³¹ *Tūkstantmečio Biblija* išėjo 1966 m. (vertimas iš originalių kalbų).

bibliofiliniuose kataloguose [1, p. 109; 4, sklt. 904; 8, p. 190; 10, įrašas 79; 17, p. 123]. Deja, likimas jai buvo nepalankus. Pasak Niesieckio, Mykolo Radvilos Juodojo sūnus, konvertitas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616), už didelę pinigų sumą (5000 auksinų) išpirkęs tėvo lėšomis išleista Bibliją ir kitus protestantų leidinius, liepė viešai juos sudeginti Vilniaus turguje. Galbūt dėl to daugelis mokslininkų iki šiol laikosi klaidingos nuomonės, kad *Radvilų Biblija* yra didelė retenybė. Juozas Tumelis savo parengtoje XVI a. LDK teritorijoje išleistų knygų bibliografijoje nurodo net 85 šios Biblijos egzempliorius [16, p. 12], tuo paneigdamas vyravusią nuomonę. Nacionalinėje bibliotekoje šiuo metu saugomos dvi *Radvilų Biblijos*, kurių viena iš buvusios Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekos.

Visa *Radvilų Biblija* daugiau perspausdinta nebuvo. Atskira laida *in quarto* formatu išėjo tik NT (*Nowy Testament albo Księgi Przymierza nowego Pana Jezusa Krystusa...*), išspausdintas 1593 m. Vilniuje Jono Karcano (veikla Vilniuje 1580–1611). Ši laida daug mažiau žinoma ir ne tokia vertinga, bet žymiai retesnė. Jos išliko tik 9 egzemplioriai, vienintelis Lietuvoje žinomas saugomas Nacionalinėje bibliotekoje [16, p. 19]. Kaip ir *Radvilų Biblija*, šis leidinys priklausė Vilniaus evangelikų reformatų sinodo bibliotekai.

Kitoje Mikalojaus Radvilos Juodojo rezidencijoje, Nesvyžiuje, susikūrė radikaliosios Reformacijos krypties židinys, globojamas Radvilų vietininko Motiejaus Kavečinskio (Maciej Kawieczynski). Jo lėšomis buvo įkurta spaustuvė, kuriai vadovavo bene ryškiausias Lietuvos arijonų atstovas, žymus humanistas Simonas Budnas (1550–1593). Nesvyžiuje jis pradėjo spausdinti savo paties verstą Bibliją, tačiau suspėjo išleisti tik NT ir Apokrifus (1570). Visą Bibliją (*Biblia, to iest Księgi Starego y Nowego Przymierza...*) pabaigė spausdinti 1572 m. Zaslave brolių Hektoro ir Albrechto Kavečinskių lėšomis (žr. 5 iliustraciją). Kaip kalvinistų *Brastos Biblija*, taip ir arijonų *Nesvyžiaus Biblija* buvo verčiama iš originalių kalbų, tačiau teksto interpretacija skirtinga. Kvantantu išspausdinta *Nesvyžiaus Biblija* daug kuklesnė už ištaigingą *Brastos Biblijos* foliantą ir žymiai už jį skurdesnė kalbos požiūriu, tačiau šešis kartus retesnė. Minėtoje J. Tumelio bibliografijoje užregistruota tik 14 *Nesvyžiaus Biblijos* egzempliorių, o saugomo Lietuvoje – nė vieno [16, p. 12]. Mums vis dėlto pavyko aptikti net du šios laidos egzempliorius Nacionalinėje bibliotekoje; vienas jų – iš buvusios Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bibliotekos. *Nesvyžiaus Biblija* labai vertinama Europos bibliofilų ir užregistruota pagrindiniuose jų kataloguose [1, p. 109; 4, sklt. 904; 8, p. 191; 17, p. 124].

XVII a. pradžioje dėl išlikusio labai nedidelio *Brastos Biblijos* egzempliorių skaičiaus, dėl jos neparankaus formato ir didelės kainos Lenkijos protestantų sinodai susirūpino naujo Biblijos vertimo parengimu. Šis darbas buvo patikėtas lenkų reformatų teologui, Kujavijos sinodų senjorui Danieliui Mikolajewskiui (1560–1633) ir Čekų brolių Didžiojoje Lenkijoje bendruomenės senjorui Janui Turnowskiui (1567–1629). Jų bendro darbo rezultatas, vadinamoji *Gdansko Biblija* (žr. 6 iliustraciją), išėjo 1632 m. lapkričio 18 d. Gdanske Andreaso Hünefeldo (veikla Gdanske 1609–1652) spaustuvėje *in octavo* formatu 500 egzempliorių tiražu (*Biblia święta to iest Księgi Starego y Nowego przymierza z żydowskiego y greckiego ięzyka na polski pilnie y wiernie przetłumaczone...*). Ji papuošta gražiu frontispisu (olandų graverio Cornelio Claezooono Duysendo vario raižinys) ir dviem dedikacijomis: Lietuvos reformatų veikėjo Kristupo Radvilos (1585–1640) dedikacija Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vladislovui Vazai (1632–1648) ir evangelikų reformatų sinodų Didžiojoje Lenkijoje superintendentų ir pastorių dedikacija Kristupui Radvilai. Tai vertingas leidinys, pažymėtas retų knygų kataloguose [1, p. 110; 4, sklt. 904; 8, p. 195]. *Gdansko Biblija*, išspausdinta be Katalikų Bažnyčios aprobacijos, sukėlė didelį skandalą. Popiežius Urbanas VIII (1623–1644) išleido specialų ediktą, draudžiantį ją skaityti. Gniezno arkivyskupo Jano Wężyko nurodymu ji buvo deginama ant laužo. Didžiausią katalikų nepasitenkinimą sukėlė korektūros klaida šv. Mato Evangelijoje 4:1, kur teigiama, kad Jėzus buvo išsiųstas į dykumą, kad būtų „priviliotas prie velnio“ vietoj „nuviliotas nuo velnio“ (*kuszony do diabla* vietoj *kuszony od diabla*)³². Nepaisant viso to, *Gdansko Biblija* tapo kanoniniu protestantų tekstu visoje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje. Vėliau ji buvo priimta ir liuteronų. Per visą savo ilgesnį nei 300 metų gyvavimo istoriją ši Bibliją turėjo protestantams tokią pat reikšmę kaip katalikams *Vujeko Biblija*. Iki 1975 m., t. y. iki *Varšuvos Biblijos*, ji išleista 36 kartus. Pirmosios *Gdansko Biblijos* laidos Nacionalinėje bibliotekoje išliko 3 egzemplioriai. Iki XVIII a. pabaigos (tai chronologinė riba, skirianti senus leidinius Europoje) išėjo dar penkios šios Biblijos laidos (Amsterdamas, 1660; Halė, 1726; Karaliaučius, 1738; Bžegas, 1768; Karaliaučius, 1779). Jos visos saugomos Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje.

Biblijos lietuvių kalba (3 pavadinimai, protestantų)

Lietuvoje Bibliją nelengvai skynėsi sau kelią. 1579–1590 m. Jonas Bretkūnas (1536–1602) išvertė visą Bibliją. Deja, ji liko neišspausdinta. Nepavyko išleisti ir Samuelio Boguslavo Chilinskio (apie 1634–1668) verstos Biblijos, pradėtos spausdinti Londone 1660–1662 m. Tik 1701 m. lietuviai evangelikai sulaukė pirmojo išspausdinto NT

³² Visa citata: *Tedy Jezus zawiedziony jest na puszczy od Ducha, aby byl kuszony do dyabla.*

vertimo antrašte *Naujas Testamentas Wieszpaties musu Jėzaus Kristaus, pirmą kartą ant swieto lietuwiszkaj kalboj* [15, įrašas 151]. Šis vertimas buvo parengtas ir išleistas Karaliaučiuje, Roisnerių spaustuviėje, bendromis Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų ir Didžiosios Lietuvos evangelikų reformatų pastangomis. Teksto vertimą 1681–1690 m. atliko evangelikų reformatų kunigas, žemaičių senjoras Kėdainiuose Samuelis Bitneris (apie 1632–1710), padedant Jonui Božimovskiui jaunesniajam (apie 1645–1687) ir Bernardui Zandenui (von Sanden; 1636–1721). Pastarasis parašė dedikaciją lotynų kalba, skirtą Prūsijos karaliui Frydrichui I (1701–1713), ir įteikė jam lietuviškąjį NT vertimą per karūnavimo iškilmes (1701 m. sausio 18 d.). Šis vertimas užregistruotas J. Ch. Bruneto ir J. G. T. Graesse retų knygų kataloguose [6, sklt. 759; 13, p. 100]. Nacionalinėje bibliotekoje yra 5 NT lietuvių kalba pirmosios laidos egzemplioriai (iš Marijampolės marijonų vienuolyno bibliotekos, teologo Viliaus Gaigalaičio (1870–1945), dailininko Kazio Šimonio (1887–1978) bei istoriko Vytauto Steponaičio (1893–1957) asmeninių bibliotekų).

Visa Biblija lietuvių kalba (*Biblia, tai esti Wissas Szwentas Rasztas, Seno ir Naujo Testamento, pagal wokiszka perguldima d. Mertino Luteraus...*), parengta gausaus būrio vertėjų protestantų (Jono Berento, Petro Gotlybo Milkaus, Pilypo Ruigio, Adomo Frydricho Šimelpenigio jaunesniojo ir kitų), pirmą kartą buvo išspausdinta 1735 m. Karaliaučiuje Johanno Heinricho Hartungo (1699–1756) spaustuviėje Philippo Christopho Kanterio (m. 1764) lėšomis³³ [15, įrašas 141, 142, 146]. Pagrindinis vertėjas ir Biblijos vertimo redaktorius buvo įsruties arkipresbiteris Jonas Berentas (1667–1737). Darbo organizatorius ir dedikacijos Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui (1713–1740) autorius – evangelikų teologas, Karaliaučiaus universiteto profesorius Jonas Jokūbas Kvantas (Quandt; 1686–1772). Todėl šis vertimas paplito pavadinimu *Berento Biblija* arba *Kvanto Biblija*. Šiuo metu *Berento Biblija* yra tikra bibliografinė retenybė [4, sklt. 904; 8, p. 166]. Iš trijų šios laidos egzempliorių, nurodytų *Lietuvos bibliografijoje*, vienas priklauso Nacionalinei bibliotekai. Tai viena vertingiausių Biblijų bibliotekoje.

Antrąją šio vertimo laidą parengė Papelkių pastorius Adomas Frydrichas Šimelpenigis (Schimmelpfennig) jaunesnysis (1699–1763). *Šimelpenigio Biblija* (žr. 7 iliustraciją) išėjo 1755 m. Karaliaučiuje P. Ch. Kanterio lėšomis ir jo spaustuviėje, su J. J. Kvanto dedikacija Prūsijos karaliui

Frydrichui II (1740–1786) [15, įrašas 1106, 1107, 1110]. Nacionalinėje bibliotekoje išliko 5 šios laidos egzemplioriai.

Mūsų aptariamuoju laikotarpiu Didžiojoje Lietuvoje nepasirodė jokie Biblijos vertimai į lietuvių kalbą. Tik 1816 m. Vilniuje išėjo Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulpo Giedraičio (1757–1838) NT vertimas į lietuvių kalbą.

Biblijos latvių kalba (2 pavadinimai, protestantų)

Pirmą visos Biblijos vertimą į latvių kalbą (*Ta Swehta Grahmata...*), parengtą liuteronų teologo Johanno Ernsto Glūcko (1654–1705), išleido 1694 m.³⁴ Rygoje Johannas Georgas Wilckenas (m. 1702) *in quarto* formatu, jis buvo dedikuotas Švedijos karaliui Karoliui XI (1660–1697)³⁵. Pirmoji Biblija latvių kalba yra visų bibliografų vertinama laida, užregistruota pagrindiniuose Europos retų knygų kataloguose [1, p. 109; 4, sklt. 905; 8, p. 162]. XVIII a. Biblijos vertimas į latvių kalbą buvo perspausdintas du kartus *in octavo* formatu: Karaliaučiuje (1739) ir Rygoje (1794). Bibliotekoje saugomi po vieną pirmosios ir trečiosios laidos egzempliorių.

Biblijos senąja bažnytine slavų kalba (19 pavadinimų)

Į senąją slavų kalbą (vertimas iš graikų) pirmieji Bibliją IX a. išvertė Kirilas ir Metodijus. Pirmoji *Rusų Biblija* (*Библия руска*) spaudoje pasirodė 1517–1519 m. Prahoje. Tai buvo 23 Šventojo Rašto knygos (daugiau nei pusė visos Biblijos), parengtos Pranciškaus Skorinos (prieš 1490–1551) ir jo išspausdintos atskirais sąsiuviniais per dvejus metus.

Pirmoji visos Biblijos laida senąja bažnytine slavų kalba (*Библиа сиреч киигы ветхаго и новаго завета...*), vadinamoji *Ostrogo Biblija*, išėjo 1581 m. Ostroge, kunigaikščio Konstantino Vosyliaus Ostrogiškio (Voluinės žemės maršalka ir Kijevo vaivada; 1526–1608) rezidencijoje ir jo lėšomis [9, įrašas 35; 20, įrašas 13; 24, įrašas 17; 26, įrašas 3]. Šios Biblijos spausdinimą jis patikėjo specialiai iš Lvovo pakviestam spaustuvininkui Ivanui Fiodorovui (apie 1520–1583). *Ostrogo Biblija* yra didžiausias šio spaustuvininko nuopelnas rusų kultūrai, viso jo darbo vainikavimas. Tai įspūdingas 1256 puslapių foliantas, papuoštas kunigaikščio Ostrogiškio herbu ir Ivano Fiodorovo signetu. Biblijos vertimas buvo aprobuotas Stačiatikių Bažnyčios visuose slavų kraštuose. Daugiau kaip 200 metų jis buvo privalomas Biblijos vertimas senąja slavų kalba³⁶. *Ostrogo Biblija* labai vertinama ne tik rusų, bet ir užsienio bibliografų ir bibliofilų [1, p. 110; 4, sklt. 902; 17, p. 124; 22, įrašas 88]. Šiuo metu visame pasaulyje yra išlikusių

³³ Nuo 1732 m. Kanteris turėjo karališkosios valdžios privilegiją leisti Biblijas lietuvių kalba.

³⁴ Antraštiniame lape nurodyti 1689 m.; tikrieji išleidimo metai nustatyti pagal: Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855 : kopkatalogs. – Rīga, 1999. – P. 68, įrašas 87.

³⁵ Tuo metu Ryga priklausė Švedijai.

³⁶ Daugiau apie *Ostrogo Bibliją* ir kunigaikštį Ostrogiškį žr.: Misiūnienė, Jadvyga. Kunigaikštis Konstantinas Vosylius Ostrogiškis // Tarp knygų. – 2008, Nr. 9, p. 19–23.

per 260 jos egzempliorių. Vienas jų saugomas Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus Kirilikos kolekcijoje. Tai viena vertingiausių Biblijų mūsų bibliotekoje.

Metais anksčiau toje pačioje spaustuvėje kukliu *in octavo* formatu išėjo NT (*Книга новаго завета...*), papuoštas frontispisu, kunigaikščio Ostrogiškio herbu ir Ivano Fiodorovo signetu [9, įrašas 34; 20, įrašas 10; 24, įrašas 16; 26, įrašas 2]. Vienas šios laidos egzempliorius saugomas Nacionalinėje bibliotekoje.

Ukrainos knygų spausdinimo istorijoje Ivanas Fiodorovas pasižymėjo kaip pirmosios knygos Ukrainos etninėje teritorijoje leidėjas. 1574 m. Lvove Fiodorovas išspausdino *Apaštalą (Аночтол)* [9, įrašas 29; 20, įrašas 1; 22, įrašas 74; 24, įrašas 15; 26, įrašas 1]. Šios knygos iki mūsų laikų išliko apie 80 egzempliorių. Tarp neinventorintų Nacionalinės bibliotekos kirilikos leidinių rastas dar vienas *Apaštalo* egzempliorius, iki šiol nežinotas.

Paminėtinas taip pat keturios XVI–XVII a. Evangelijos senąja bažnytine slavų kalba – visi foliantai. Pirmoji chronologine tvarka – apie 1553 m. Maskvos anoniminės spaustuvės Evangelija (žr. 8 iliustracija), rusų knygotyrininkų vadinama *узкошрифтное Четвероевангелие (siauro šrifto Evangelija)* [24, įrašas 11; 25, įrašas 11]. Tai pirmoji Maskvoje išspausdinta knyga, visu dešimtmečiu pralenkusi Fiodorovo *Apaštalą* (1564). Apie 1553 metų Maskvos Evangelija labai vertinama bibliografų ir bibliofilų [21, įrašas 4; 22, įrašas 56]. Visame pasaulyje yra žinomi 38 šios laidos egzemplioriai. 39-asis, 2009 m. aptiktas mūsų bibliotekoje, rusų mokslininkams iki šiol buvo nežinomas. Leidinys labai vertingas taip pat provenienciniu aspektu. Jame išliko 1571 m. popo Marko, Riazanės Šv. Iljos cerkvės dvasininko, donacinis įrašas, bylojantis, kad šią Evangeliją jis dovanoja Šv. Mikalojaus Stebukladario cerkvei toje pačioje Riazanėje. Maskvos anoniminės spaustuvės Evangelija yra viena vertingiausių aptariamoje knygų grupėje³⁷.

Kita Nacionalinėje bibliotekoje išlikusi Maskvos Evangelija, išėjusi beveik šimtmečiu vėliau (1644) Maskvos spaudos rūmuose [21, įrašas 172; 25, įrašas 358], pasižymi

itin prabangiu įrišimu (medis aptrauktas aksomu, paausinti metaliniai apkaustai).

Būtina paminėti dar dvi Vilniaus Evangelijas, išspausdintas brolių Luko ir Kuzmos Mamoničių spaustuvėje ir datuotas 1600 m. liepos 17 d. Pirmoji iš jų, vadinama *Evangelija be signatūrų*, iki mūsų laikų išliko 49 egzemplioriais [16, p. 21; 23, įrašas 55; 25, įrašas 67]. Antroji, išėjusi su ta pačia data (faktiškai šiek tiek vėliau), vadinama *Evangelija su signatūromis*, yra išlikusi 39 egzemplioriais [16, p. 21; 23, įrašas 56; 25, įrašas 70]. Abi Evangelijos J. Tumelio sudarytoje bibliografijoje neužregistruotos. Jos saugomos Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus Kirilikos kolekcijoje. Vis dėlto *Evangelija be signatūrų*, mums svarbesnė – tai vienintelis šios laidos egzempliorius Lietuvoje³⁸.

Ypatingą vietą rusų raštijos kultūroje kaip ir visoje Kirilikos kolekcijoje užima sentikių leidiniai³⁹. Tokių leidinių aptariamoje knygų grupėje aptikome penkis – keturi Psalmynai ir viena Evangelija, visi labai reti. Sentikių Evangelija išėjo Vilniaus bazilijonų spaustuvėje 1790 m., perspausdinta iš Maskvos Evangelijos, datuojamos 1648 I 6. Georgijus Galenčanka kataloge *Книга Беларуси* užregistravo tik 6 šios laidos egzempliorius [19, įrašas 128; 23, įrašas 324]. Du Psalmynai, išspausdinti Vilniaus bazilijonų spaustuvėje pagal Maskvos Psalmyną, datuojamą 1645 m. gruodžio 6 d., yra retesni. Ankstesnis, 1778 m. laidos (žr. 9 iliustracija) minėtame Galenčankos kataloge užregistruotas 4 egzemplioriais [19, įrašas 223; 23, įrašas 262], vėlesnis, 1780 m. laidos – tik 2 [19, įrašas. 225; 23, įrašas 267;]. Ne mažiau retas Klincuose (Briansko sr.), slaptoje Fiodoro Kartaševio spaustuvėje, išspausdintas Psalmynas. Sentikių leidinių tyrinėtojo Andrejaus Voznesenskio užregistruoti tik 2 šios laidos egzemplioriai, abu defektuoti (Rusijos mokslų akademijos biblioteka ir Rusijos nacionalinė biblioteka) [19, įrašas 1]. Klincų Psalmynas buvo išspausdintas apie 1788–1789 metus, t. y. tuomet, kai po 1787 m. patikrinimo visų trijų sentikių spaustuvių veikla Klincuose buvo uždrausta. Darbą tęsė, dabar jau nelegaliai, tik pirklio F. Kartaševio spaustuvė. Šis Psalmynas išėjo be leidybinių duomenų. Jame nurodyti tik Maskvos spaudos rūmų Psalmyno (datuota 1651 m. spalio 1 d.) duomenys, iš kurio

³⁷ Daugiau apie 1553 m. Maskvos Evangeliją žr.: Misiūnienė, Jadvyga. Maskvos anoniminės spaustuvės Evangelija (apie 1553) Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje // Tarp knygų. – 2009, Nr. 5, p. 16-19.

³⁸ *Evangelija su signatūromis* yra saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje (4 egzemplioriai).

³⁹ Knygos sentikių kultūroje suvaidino itin svarbų vaidmenį, kadangi formaliai Rusijos stačiatikių bažnyčios skilimas susijęs būtent su knygų reforma. Skilimo pradžia laikomi 1653 m., kai Maskvos spaudos rūmų spaustuvė vasario mėnesį išleido Psalmyną, kuriame buvo praleisti straipsniai apie žegnojimąsi dviem pirštais ir nusilenkimus iki žemės. Vėliau prasidėjo patriarcho Nikono (1652–1666) pamaldų knygų taisymas. 1655 m. išleistas taisytas *Ареигынас (Служебник)* buvo lemtingas rusų visuomenei. Visos pamaldų knygos buvo padalintos į dvi puses: senąsias, netaisytas, išleistas prieš Nikoną ir naujai taisytas, nikoniškąsias. Pirmosioms sentikiai jautė ypatingą pagarbą, kitų nepripažino. Todėl labai greitai pritrūko knygų ir jau nuo XVIII a. pradžios pradėjo perspausdinti senąsias, išleistas iki Nikono reformos. XVIII a. antroji pusė ir pirmieji du XIX dešimtmečiai – sentikių leidinių spausdinimo klestėjimo laikotarpis. 1667 m. bažnytiniame susirinkime sentikiai buvo pasmerkti, apšaukti atskalūnais (раскольники). Caro valdžios represuoti, persekiojami (iki 1905 m.) kaip valstybės ir Bažnyčios priešai. Sentikių knygų spausdinimas buvo draudžiamas, dalis knygų sunaikinta. Iki mūsų dienų jų išliko labai nedaug. Tai ypatingai reti leidiniai.

buvo perspausdintas Kartaševs Psalmynas. Tarp neatpažintų kirilikos leidinių mums pavyko rasti dar vieną sentikių Psalmyną, taip pat retą (žinomi 3 egzemplioriai). Jis išėjo Mogiliavo stačiatikių brolijos spaustuvėje XVIII a. antroje pusėje (leidybiniuose duomenyse nurodyti ne tikrieji metai – 1711) [23, įrašas 390]. Visi čia paminėti sentikių leidiniai išspausdinti *in quarto* formatu ir papuošti inicialais, užsklandomis, graviūromis. Nacionalinės bibliotekos egzemplioriai iki šiol buvo nežinomi ir niekur neužregistruoti.

Biblija sorbų kalba (1 pavadinimas, protestantų)

Ypatingą vietą tarp vertimų į Europos tautines kalbas užima Biblijos vertimas į sorbų (lužitėnų) kalbą. Pasak Geraldo Stone'o (knygoje *The smallest Slavonic nation: The Sorbs of Lusatia*, London, 1972), lužitėnai šiuo metu yra mažiausia Europos tauta⁴⁰. Šia kalba (2006 m. duomenys) kalba vos tik 30 000 žmonių. Sakoma, jog Lutheris, paprašytas išversti Šventąjį Raštą į sorbų kalbą, atsisakė, motyvuodamas tuo, kad ši tauta netrukus išnyks. Tačiau taip neatsitiko. Tai gyva tauta, turinti savo kultūrą ir raštiją. Pirmasis visos Biblijos vertimas į sorbų kalbą išėjo 1728 m. Baucene. Teksto pagrindą sudarė Lutherio Biblija, tad vertimas buvo protestantų. Per 11 metų jį parengė 4 evangelikų pastoriai (J. Bėmar, M. Jokuš, J. Langa, J. Wawer). XVIII a. ši Biblija buvo du kartus perleista (ten pat, 1742 ir 1797). Trečioji laida (*Biblia, to je Zyle Sswjate Piszmo Stareho a Noweho Sakonja...*), išspausdinta Jano Dietricho Helmerszo *in quarto* formatu, išliko Nacionalinėje bibliotekoje. Ši Biblija priklausė Jono Krizostomo Gintilos asmeninei bibliotekai. Knygos priešlapyje išliko įrašas: *liber prohibitus*.

Biblijos senosiomis kalbomis

Hebrajų kalba (9 pavadinimai)

Biblija originalo kalba spaudoje pasirodė vėliau nei jos vertimas į lotynų arba net į kai kurias Europos tautų kalbas. Pirmą kartą Bibliją hebrajų kalba paskelbė Joshua Solomon 1488 m. Soncine (Šiaurės Italija), o NT graikų kalba, parengtas Erazmo Roterdamičio, pirmą kartą pasirodė Bazelyje 1516 m. (*Novum instrumentum omne*).

Seniausia Biblija hebrajų kalba (ST), išlikusi mūsų bibliotekoje, yra 1546 m. *Hebraica Biblia* (žr. 10 iliustracija), į lotynų kalbą išversta vokiečių ir šveicarų hebraisto, humanisto bei kosmografo Sebastiano Münsterio (1488–1552) ir abiem kalbomis lygiagrečiai išspausdinta Michaelio Isengrino (veikla 1531–1557) Bazelyje (2 tomai *in folio* formatu). Tai antroji laida. Pirmoji šios Biblijos laida išėjo ten pat 1534–1535 m. ir buvo Biblijos hebrajų kalba pirmoji

krikščionių laida. Antrosios laidos pirmas tomas, išlikęs mūsų bibliotekoje, turi nemažą bibliofilinę vertę. XVI a. pabaigoje jis priklausė kalvinistų Radvilų rūmų poetui Jonui Kazokui Lietuviui (apie tai byloja rankraštinis įrašas knygos antraštiniame lape: *Ex libris Joannis Cosacovitti Litvani 1591*). Vėliau ši Biblija pateko į Vilniaus karmelitų Visų Šventųjų vienuolyną, o po to – į Vilniaus vyskupijos kunigų seminariją. Visos kitos Nacionalinėje bibliotekoje saugomos Biblijos hebrajų kalba (išskyrus XVI ir XVII a. Psalmynus) priklauso jau XVIII amžiui. Vertingiausios yra trys *Biblia Hebraica* laidos (Kelnas, 1709; Halė, 1720; Leipcigas, 1739), parengtos žymių evangelikų teologų, orientalistų Heinricho Opitzo (1642–1712), Johanno Heinricho Michaelio (1663–1738) ir Christiano Reineccijaus (Reineccius; 1668–1752) [4, sklt. 858].

Graikų kalba (20 pavadinimų)

Anksčiausia Nacionalinėje bibliotekoje esanti NT graikų kalba laida, su Erazmo Roterdamičio gretutiniu vertimu į lotynų, yra *Novum Testamentum Graece et Latine* [13, p. 76], išspausdinta 1578 m. Hanso Steinmanno (veikla 1571–1588) Leipcige. Knyga buvo saugoma Marijampolės marijonų vienuolyno bibliotekoje. Vienintelė XVII a. NT graikų kalba laida, išlikusi bibliotekoje (*Jesu Christi... Novum Testamentum, sive Novum Foedus...*), taip pat su gretutiniu vertimu į lotynų kalbą, išspausdinta 1642 m. Kembridžo universiteto spaustuvėje Rogerio Danielio (veikla Kembridže 1632–1650) *in folio* formatu. NT į lotynų kalbą išvertė, taip pat komentarus ir dedikaciją Anglijos karalienei Elžbietai (1558–1603) parašė Theodoras Beza, o *Commentarius in Novum Foedus* – vokiečių humanistas, mokslininkas Joachimas Camerarijus vyresnysis (1500–1574). Tai vertingas leidinys, J. J. Bauerio apibūdintas *editio maxime rara* [2, p. 162; 13, p. 77]. XIX a. jis priklausė asmeninei Jono Krizostomo Gintilos bibliotekai, vėliau – Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekai.

Paminėtinos taip pat dvi vertingos XVIII a. NT graikų kalba laidos (*Novum Testamentum*), abidvi leistos Amsterdame. Pirmoji, parengta anglų teologo, biblisto Johno Millo (1645–1707), išėjo 1710 m. *in folio* formatu. Tai reta laida [6, sklt. 739; 10, įrašas 24; 13, p. 78]. Apie jos retumą byloja net rankraštinis įrašas knygoje: *Editio optima et rarissima*. Reikia manyti, kad šio įrašo autorius – buvęs Biblijos savininkas, Drezdeno mokyklos rektorius Johanas Gideonas Gellius (m. 1739). Vėliau ji priklausė Polocko jėzuitų kolegijai, po to – Žemaičių kunigų seminarijai. Kita *Novum Testamentum* laida, parengta arminijonų⁴¹ teologo

⁴⁰ Viena iš penkių oficialiai pripažintų Vokietijos tautinių mažumų. Skiriami į aukštutinius lužitėnus (30 000 žmonių, gyvena Saksonijoje, kultūros centras Baucenas (vok. Bautzen, sorbų Budyšin)) ir žemutinius (20 000 žmonių, gyvena Brandenburgijoje, kultūros centras Kotbusas (vok. Cottbus, sorbų Chošebuz)). Turi savo kalbą (vakarų slavų kalbų pogrupis), kultūrą, vėliavą, himną.

⁴¹ Arminijonai (remonstrantai) – Nyderlandų kalvinistų sekta, atsiradusi XVII a. pradžioje. Atsisakė oficialios kalvinizmo predestinacijos doktrinos ir pasisakė už tikėjimo toleranciją. Sektos įkūrėjas – Jacobus Arminius (1560–1609).

Étienne'o de Courcelles'io (1586–1659), išėjo 1735 m. *in octavo* formatu, papuošta gražiu frontispisu [6, sklt. 739; 13, p. 79]. Ji taip pat iš Polocko jėzuitų kolegijos bibliotekos.

Vienintelė Nacionalinėje bibliotekoje išlikusi visa Biblija graikų kalba (NT – originalo kalba, ST – *Septuaginta*) yra 1597 m. Frankfurte Andreaso Wechelio žentų Claude'o de Marne'o ir Johanno Aubry *in folio* formatu išspausdinta *Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia*, J. J. Bauerio apibūdinta kaip *editio rarior elegantissima* [3, p. 213].

Sirų kalba

Iš Biblijos vertimų į senąsias kalbas paminėtinos dvi NT laidos sirų kalba. Ankstesnė išėjo 1621 m. sirų ir lotynų kalba pirmosios vokiečių kalbos draugijos (Fruchtbringende Gesellschaft) steigėjo Anhalt-Kethen kunigaikščio Liudviko I (1579–1650) įsteigtoje spaustuvėje Kethene (veikla 1618–1650) *in quarto* formatu. Tai *Novum Domini nostri Jesu Christi Testamentum Syriace*, išverstas iš sirų į lotynų kalbą Immanuelio Tremelijaus (Tremelius; 1510–1580), italų hebraisto, perėjusio į protestantizmą, o išleistas vokiečių orientalistu Martino Trosto (1588–1636). Ši knyga priklausė J. K. Gintilai, vėliau – Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekai. Kitas NT, tokiu pat pavadinimu, bet tik sirų kalba, išėjo 1664 m. Hamburge *in octavo*, papuoštas gražiu frontispisu. Šią laidą parengė ir savo namuose įrengtoje spaustuvėje savo lėšomis išleido filosofas ir teologas Aegidius Gutbieras (1617–1667), vienas žymiausių XVII a. orientalistų (mokėjo 9 rytų kalbas). Visi 4 Nacionalinėje bibliotekoje išlikę šios laidos egzemplioriai – iš Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekos; vienas jų prieš tai priklausė J. K. Gintilai. Abi NT sirų kalba laidos labai vertingos ir užregistruotos J. Ch. Brunet ir J. G. T. Graesse kataloguose [6, sklt. 744; 13, p. 103].

Arabų kalba

Evangelija arabų kalba (*Sacrosancta quatuor Jesu Christi D. N. Evangelia Arabice scripta, Latine reddita, figurisque ornata*), išėjusi 1619 m. Romoje *in folio* formatu (žr. 11, 12 iliustracijas), savo retumu ir poligrafinėmis savybėmis pranoksta anksčiau aprašytas NT laidas. J. J. Baueris ją apibūdino kaip *liber perrarus* [1, p. 256; 5, sklt. 1122; 12, p. 531]. Ji buvo išspausdinta arabų ir lotynų kalbomis garsioje Medičių spaustuvėje⁴² ir papuošta 149 Leonardo Parasole (1570–1630) medžio raižiniais pagal Antonio Tempestos (1555–1630) piešinius. Iš arabų į lotynų kalbą ją išvertė arabų ir sirų kalbų profesoriaus Collège de France

Gabrielis Sionita (1577–1648). Tai viena gražiausių Evangelijų mūsų rinkinyje. Iki Antrojo pasaulinio karo ji buvo saugoma Tilžės karališkosios gimnazijos bibliotekoje.

Persų kalba

Iš tos pačios bibliotekos į Nacionalinę biblioteką pateko ir kita Evangelija (*Quatuor Evangeliorum Domini Nostri Jesu Christi versio Persica...*), taip pat labai reta [1, p. 256; 5, sklt. 1122; 12, p. 533; 17, p. 270]. Ją iš persų į lotynų kalbą išvertė Kembridžo universiteto arabų kalbų profesorius Abrahamas Whelocke'as (1593–1653), išspausdino dviem kalbomis *in quarto* formatu Jamesas Flesheris (veikla 1649–1671) Londone 1657 m.

Biblia poliglotta – tai viso arba dalies Šventojo Rašto laida keliomis kalbų versijomis (originalo ir vertimo), skirta visų pirma teksto kritikai. Iš keturių garsiausių poliglottų⁴³ Nacionalinėje bibliotekoje turimos dvi.

Antverpeno poliglotta, taip pat vadinama *Karališkąja Biblija* arba *Planteno Biblija*. Tai buvo didžiausias XVI a. tipografinis sumanymas. Ją išleido 1569–1573 m. Antverpene žymiausias XVI a. antrosios pusės Europos spaustuvininkas ir leidėjas Christophe'as Plantinas (veikla Antverpene 1548–1589) aštuoniais tomis *in folio* formatu 1213 egzempliorių tiražu. Biblijos tekstas buvo išspausdintas penkiomis kalbomis (hebrajų, aramėjų, graikų, sirų ir lotynų) specialiai šiai Biblijai žymaus šrifto dizainerio Roberto Granjono sukurtu šriftu (hebrajų šriftas – Guillaume Le Bé). Pagrindinis Biblijos užsakovas ir rėmėjas buvo Ispanijos karalius Pilypas II (1556–1598); jam buvo skirti 13 egzempliorių, išspausdintų ant pergamento. Visam darbui vadovavo žymus ispanų mokslininkas, teologas ir filologas Benitas Ariasas Montanas (1527–1598), dėl to ši Biblija kartais vadinama *Ariaso Montano Biblija*. Tai viena vertingiausių Biblijų ne tik Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose, bet ir visoje Europoje. Ji užregistruota visuose bibliofiliniuose kataloguose [1, p. 97; 4, sklt. 851; 8, p. 34; 10, įrašas 2; 17, p. 92]. Nacionalinėje bibliotekoje išliko tik septintasis *Planteno Biblijos* tomas – iš buvusios Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos. Pirmasis Biblijos savininkas buvo Karaliaučiaus rektorius, liuteronų pastorius Georgas Werneris (1589–1643). Apie tai byloja rankraštinis įrašas knygoje (*Ex libris Georgii Weneri Regiomontani...*).

Londono poliglotta (žr. 14, 15 iliustracijas), taip pat vadinama *Waltono Biblija* nuo Česterio vyskupo Briano Waltono (1600–1661), šios Biblijos leidėjo, pavardės. *Londono poliglotta* išėjo Londone 1654–1657 m. šešiais

⁴² Medičių spaustuvę popiežiaus Grigaliaus XIII nurodymu įsteigė kardinolas Ferdinandas de Medici (1549–1609) Romoje 1584 m. Ji buvo skirta leidiniams Rytų kalbomis leisti. Jos darbams vadovauti pakviestas žymus orientalistas ir matematikas iš Kremonos Giovanni Battista Raimondi (1536–1614).

⁴³ Pirmoji buvo *Kompluteno poliglotta*, parengta kardinolo Francisco Jiménezo de Cisneros (1436–1517) ir išleista Alkaloje (lot. Complutum, Ispanija) 1514–1517 m. keturiomis kalbomis (6 tomai). Antroji – *Antverpeno poliglotta*. Trečioji – *Paryžiaus poliglotta*, parengta karališkojo advokato Guy Michelio Le Jay (1588–1674) ir išleista Paryžiuje 1629–1645 m. septyniomis kalbomis (10 tomų). Ketvirtoji – *Londono poliglotta*.

tomais *in folio* formatu pas vieną žymiausių anglų spaustuvinių Thomasą Roycroftą (veikla 1655–1669), papuošta Briano Waltonio portretu ir gražiu frontispisu (Václavo Hollaro (1607–1677) vario raižinys). Savo moksliniu lygiu, sudarytojų erudicija ji pranoko visas ankstesnes Biblijas. Tekstas *Londono poliglotoje* išspausdintas devyniomis kalbomis (lotynų, hebrajų, aramėjų, graikų, samariečių, sirų, arabų, etiopų, persų). Pažymėtina, kad ši Biblija, išleista anglų protestantų lordo protektorius Oliverio Cromvelio (1599–1658) iniciatyva, buvo uždrausta popiežiaus Aleksandro VII (1655–1667) ir įtraukta į draudžiamųjų knygų sąrašą [14, p. 55]. Svarbu ir tai, kad knygos spausdinimo istorijoje *Londono poliglota* buvo pirmas leidinys, platinamas pagal prenumeratą. Tai viena vertingiausių Biblijų mūsų rinkiniuose, užregistruota retų knygų kataloguose [1, p. 99; 4, sklt. 852; 10, įrašas 4]. Svarbu ir tai, kad *Londono poliglota*, skirtingai nei Antverpeno, Nacionalinėje bibliotekoje išliko *in corpore* (visi šeši tomai). Tai vienintelė visa *Biblia polyglotta* Lietuvoje⁴⁴. Šis leidinys priklausė Žemaičių kapitulės bibliotekai, o prieš tai – J. K. Gintilai.

Likusios poliglotos mažiau svarbios, tačiau vieną iš jų būtina paminėti. Tai Evangelija (*D.N. Jesu Christi SS. Evangelia...*) gotų, islandų, švedų ir lotynų kalbomis, išspausdinta Nilso Wankijfo (veikla 1669–1689) Stokholme 1671 m. *in quarto* formatu (žr. 13 iliustracija). Ją parengė žymus švedų mokslininkas, kalbininkas, skaldas, vadinamas skaldų kultūros tėvu Georgas Stiernhielmas (1598–1672), o į gotų kalbą išvertė legendinis gotų abėcėlės kūrėjas, Biblijos į gotų kalbą vertimo autorius, gotų vyskupas arijonas Wulfila (lot. Ulfilas; apie 311–383). Tai retas ir vertingas leidinys, J. J. Bauerio apibūdintas *liber inter rariores primi ordinis* [1, p. 256; 5, sklt. 1119; 12, p. 532].

Apibendrinant straipsnyje pateiktus duomenis, galima akcentuoti tris pagrindinius aspektus. Pirma iš 731 egzemplioriaus Nacionalinėje bibliotekoje saugomų XV–XVIII a. Biblijų vertimai į lotynų kalbą, kurių yra daugiausia (305 egzemplioriai), sudaro tik 41,7 % (žr. 1 lentelę). Likusius 58,3 % (426 egzemplioriai) sudaro Biblijos originalo kalbomis, vertimai į senąsias kalbas bei vertimai į nacionalines Europos kalbas. Tai vertingesnė aptariamųjų knygų grupės dalis. Antrą ir trečią vietą užimantys vertimai prancūzų (122 egzemplioriai, t. y. 16,7%) ir lenkų (118 egzemplioriai, t. y. 16,1 %) kalbomis leidžia daryti prielaidą, kad šalia visoje Europoje dominuojančios lotynų kalbos Lietuvoje Biblija daugiausiai buvo skaitoma prancūzų ir lenkų kalbomis. Antra: katalikų ortodoksų Biblijos vertimai sudaro daugumą (69,2%, t. y. 83 pavadinimai) tik tarp

vertimų lotynų kalba. Bendrame vertimų kontekste jų procentinė dalis ženkliai sumažėja – iš 320 Biblijos pavadinimų 29 pavadinimai (9,1%) yra Biblijos originalo kalbomis, 188 (58,8%) – protestantų ir humanistų vertimai ir tik 103 (32,2%) – katalikų ortodoksų. Toks santykis tarp katalikų Biblijos vertimų iš vienos pusės ir protestantų bei humanistų iš kitos rodo aukštą švietimo ir skaitymo kultūros lygį Lietuvos visuomenėje XVI–XVIII a. Trečia: tyrinėjimų metu nustatyta, kad Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde saugoma pirmoji Lutherio Biblijos laida, pirmieji visos Biblijos vertimai iš originaliųjų kalbų į lenkų ir ispanų kalbas, pirmoji visa Biblija senąja slavų kalba, pirmoji Biblija latvių kalba, taip pat pirmasis visos Biblijos vertimas į lietuvių kalbą. Tai daro garbę Nacionalinei bibliotekai.

Apžvelgiant visas Biblijas chronologiniu ir kiekybiniu aspektu matyti tiesiog proporcingas augimas nuo 2 Biblijos tomų XV a. iki 312 tomų XVIII a. (žr. 2 lentelę). Seniausia Nacionalinėje bibliotekoje saugoma Biblija, kaip jau minėta, yra 1480 m. *Biblia Latina*, išspausdinta A. Kobergerio Niurnberge.

Taip pat buvo svarbu nustatyti, kokiose spaustuose ir kokiose šalyse išspausdintos Nacionalinėje bibliotekoje saugomos Biblijos ir kokiais keliais ją pasiekė. Tyrimų rezultatai parodė, kad XV–XVIII a. Biblijos buvo išspausdintos 69 Europos miestų 188 spaudos įmonėse (žr. 3 lentelę⁴⁵). Daugiausiai Biblijų išspausdinta Paryžiuje (109 tomai, 62 pavadinimai), taip pat Venecijoje (80 tomų, 19 pavadinimų), Leipcige (31 tomas, 15 pavadinimų) ir Antverpene (21 tomų, pavadinimų 20). Analizuojant pagal šalis, daugiausiai Biblijų išėjo Vokietijoje (27,7%), Prancūzijoje (26,6%), Italijoje (16,7%), Nyderlanduose (8,7%) ir Lenkijoje (4,1%). Likusius 16,2% sudaro Šveicarija, Austrija, Anglija, Prūsija, Rusija, Ukraina, Latvija, Lietuva, Baltarusija, Čekija, Airija ir Švedija. Užregistruotos aštuonios Biblijos, išleistos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje: dvi kalvinistų (*Brastos Biblija*, 1563 ir NT, 1593), viena arijonų (*Nesvyžiaus Biblija*, 1572), dvi stačiatikių (Evangelija, 1600), trys sentikių (Evangelija, 1790 ir Psalmynai, 1778, 1780). Tarp jų nėra nė vienos katalikų Biblijos.

Tyrinėjant Nacionalinėje bibliotekoje saugomų Biblijų nuosavybės ženklus išryškėja trys pagrindinės grupės.

Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos biblioteka. Biblijos iš buvusios Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos sudaro didžiausią aptariamųjų knygų grupės dalį (321 knyga, t. y. 43,9%). Daugelis knygų turi ankstesnių savininkų rankraštinius įrašus. Tai Jono Kazoko Lietuvio 1591 m. įrašas hebrajiškoje Biblijoje (Bazelis, 1546),

⁴⁴ Kalbama apie didžiausias Lietuvos bibliotekas. Vilniaus universiteto bibliotekoje išliko tik keli *Londono poliglotos* tomai. Lietuvos mokslų akademijos ir Kauno technologijos universiteto bibliotekos neturi nė vienos minėtų poligloutų.

⁴⁵ Lentelėje pateikti šiuolaikiniai geografiniai vietovardžiai. Prūsijai dėl ypatingos šio regiono istorijos ir kultūros reikšmės padaryta išimtis.

Karaliaučiaus rektoriaus ir pastoriaus Georgo Wernerio 1643 m. įrašas *Planteno Biblijoje* (Antverpen, 1572), Vroclavo vyskupo Karolio Franciszeko Neanderio 1693 m. donacinis įrašas prancūziškoje Biblijoje (Ženeva, 1608). Keturiolika jansenistų Biblijos dvyliktinio formato tomų priklausė Lietuvos didžiosios maršalkienės Marijos Kristinos Sapiegienės de Betun asmeninei bibliotekai; visi pažymėti jos autografais. Dvi XVIII a. Biblijos anglų (1749) ir lotynų (Antverpenas, 1715) kalbomis turi Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kasakauskio donacinius įrašus. Kitos dvi XVIII a. lotyniškos Biblijos (Venecija, 1748 ir 1784) pažymėtos seminarijos auklėtinių poeto Kajetono Aleknavičiaus (1804–1874) ir kunigo Marcijono Giedraičio (apie 1806–1884) nuosavybės ženklais. Didžiausią dalį sudaro knygos iš buvusios Polocko jėzuitų kolegijos (42 knygos), pažymėtos įprastais šiai bibliotekai antspaudais: *Coll:Pol:S.J.* (Collegii Polocensis Societatis Jesu). Išskirtinę vietą šiame pogrupyje užima 23 jansenistų Biblijos aštuntinio formato tomai.

Žemaičių kunigų seminarijos biblioteka (134 knygos, t. y. 18,3%). Beveik pusę šių knygų sudaro Biblijos iš asmeninės Jono Krizostomo Gintilos bibliotekos (31 knyga) ir iš jau minėtos Polocko jėzuitų kolegijos bibliotekos (34 knygos)⁴⁶. Kitos knygos taip pat turi ankstesniųjų savininkų rankraštinį įrašų. Tai vokiečių teologo Martino Grundmanno (1619–1698) *Biblia poliglotta* (Leipzigas, 1657), Vroclavo mokslininko ir bibliofilo Johanno Ephraimo Scheibelio (1736–1809) NT lotynų kalba (Frankfurtas, 1714), taip pat Biblijos iš keturių Žemaičių vyskupų asmeninių bibliotekų: Juozapo Mykolo Karpio (1679–1739) Evangelija graikų kalba (Antverpenas, 1606); Jono Dominyko Lopacinskio (1708–1788) Biblija

lotynų kalba (Viena, 1760–1761; 4 t.); Motiejaus Valančiaus Biblija lotynų kalba (Paryžius, 1785; 2 t.) ir Gasparo Felikso Cirtauto (1841–1913) *Vujeko Biblija* lenkų kalba (Krokuva, 1599).

Friedricho Augusto Gottholdo asmeninė biblioteka (35 knygos, t. y. 4,8%). Skirtingai nei prieš tai aptartos Biblijos, Gottholdo bibliotekos knygos pasiekė Lietuvą tik po Antrojo pasaulinio karo ir Lietuvos kultūros raidai įtakos neturėjo. Vertingesnės šios bibliotekos knygos jau minėtos šiame straipsnyje, išskyrus *Biblia Germanicolatina* (Vitenbergas, 1565) iš buvusios Karaliaučiaus pilies bibliotekos. Trys šios Biblijos tomai pažymėti raidiniais superekslibrisais (A.F.D.P.M.B. arba *Alb. Frid. D. Pruss.*), bylojančiais apie tai, kad XVI a. antrojoje pusėje jie priklausė Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui Frydrichui (1553–1618), Albrechto Brandenburgiečio sūniui.

Likusios 241 knygos (33%) yra Biblijos iš garsiosios Valenrodų (Wallenrod) bibliotekos Karaliaučiuje (2), Tilžės karališkosios gimnazijos bibliotekos (2) Rytų Prūsijoje, Tytuvėnų bernardinų vienuolyno (11), Marijampolės marijonų vienuolyno (7), Vilniaus evangelikų reformatų sinodo (4) ir kitų bibliotekų Didžiojoje Lietuvoje, taip pat visi kiti leidiniai, neturintys nuosavybės ženklų.

Senosios XV–XVIII a. Biblijos – Lietuvos kultūros paveldo dalis. Nacionalinei bibliotekai tenka didelė atsakomybė – ne tik jas saugoti, bet ir supažindinti platesnę visuomenę, vykdant mokslinius tyrinėjimus ir rengiant publikacijas. Už galimybę realizuoti šį sumanymą, už pritarimą temai ir inspiravimą tolesniam darbui norėtųsi nuoširdžiai padėkoti Lietuvos nacionalinės bibliotekos generalinio direktoriaus pavaduotojai dr. Reginai Varnienci-Janssen.

BIBLIOGRAFIJOS RODYKLĖS IR KATALOGAI

1. Bauer, Johann Jacob. Bibliotheca librorum rariorum universalis, oder Vollständiges Verzeichniss rarer Bücher ... Theil 1. – Nürnberg, 1770.
2. Idem. Theil 4. – Nürnberg, 1772.
3. Idem. Supplementband 1. – Nürnberg, 1774.
4. Brunet, Jacques-Charles. Manuel du libraire et de l'amateur de livres ... T. 1. – Paris, 1919.
5. Idem. T. 2. – Paris, 1919.
6. Idem. T. 5. – Paris, 1864.
7. Clement, David. Bibliothéque curieuse historique et critique, ou Catalogue raisonné de livres difficiles a trouver. T. 3. – A Göttingen, 1752.
8. Idem. T. 4. – A Hannover, 1753.
9. Cyrillic books printed before 1701 in British and Irish Collections : a union catalogue. – London, 2000.
10. De Bure, Guillaume-François. Bibliographie instructive, ou Traité de la connoissance des livres rares et singuliers. Volume de théologie. – A Paris, 1763.
11. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Zeszyt 5 : Wielkie Księstwo Litewskie / oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa oraz Krystyna Korotajowa i Wojciech Krajewski. – Wrocław ; Kraków, 1959.

⁴⁶ 1820 m. caro valdžiai uždarius Polocko jėzuitų akademiją, kurį laiką biblioteka rūpinosi pijorai, tačiau po 1831 m. sukilimo, panaikinus pijorų gimnaziją, visos knygos buvo išskirstytos įvairioms institucijoms. Dalis knygų pateko į Vilniaus kunigų seminariją ir į Žemaičių kunigų seminariją (vertingiausios knygos buvo perduotos į Maskvos ir Peterburgo bibliotekas).

12. Graesse, Jean George Théodore. Trésor de livres rares et précieux, ou Nouveau dictionnaire bibliographique... T. 2. – Dresde [etc.], 1861.
13. Idem. T. 6, pt. 2. – Dresde [etc.], 1867.
14. Index librorum prohibitorum usque ad diem 4. Junii anni MDCCXLIV... – Romae, 1744.
15. Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1, 1547–1861. – Vilnius, 1969.
16. [XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje išleistų knygų katalogas]. Sudarė Juozas Tumelis. Rankraštis.
17. Vogt, Johann. Catalogus historico-criticus librorum rariorum... – Hamburgi, 1753.
18. Willems, Alphonse. Les Elzevier : histoire et annales typographiques. – Bruxelles [etc.], 1880.
19. Вознесенский, А.В. Кириллические издания старообрядческих типографий конца XVIII–начала XIX века : каталог. – Ленинград, 1991.
20. Запаско, Яким, Исаевич, Ярослав. Памятки книжкового мистецтва : каталог стародруків виданих на Україні. Книга перша (1574–1700). – Львів, 1981.
21. Зернова, А.С. Книги кирилловской печати изданные в Москве в XVI–XVII веках : сводный каталог. – Москва, 1958.
22. Каратаев, И. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами, 1491–1730. Выпуск 1 : с 1491 по 1600 г. – С.-Петербург, 1878.
23. Книга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог / [складальнікі Г.Я. Галенчанка ... і др.]. – Мінск, 1986.
24. Книги кирилловской печати XV–XVIII вв. : каталог / [составитель А.А. Гусева]. – Москва, 1979.
25. Поздеева, И.В., Кашкарова, И.Д., Леренман, М.М. Каталог книг кириллической печати XV–XVIII в.в. Научной библиотеки Московского университета. – Москва, 1980.
26. Украинские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. : каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина. Выпуск 1 : 1574 г.– 1 половина XVII в. / [составители: Т.Н. Каменева, А.А. Гусева]. – Москва, 1976.

Summary

Bibles from the 15th–18th Centuries at the National Library of Lithuania

Jadvyga MISIŪNIENĖ

The paper introduces the collection of Bibles from the 15th–18th centuries preserved at the Rare Book and Manuscript Department of Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.

The collection counts 320 titles and 517 volumes of Bibles. Some of them are full-text documents, others consist of several parts.

The collection is examined from the linguistic point of view. The analysis showed the number of Bibles in original languages (29 titles), translations into ancient Eastern languages (4 titles), Latin (120 titles), European national languages (156 titles) as well as Biblia Poliglotta (11 titles). The greatest attention was paid to the earliest printing of Luther's Bible (Wittenberg, 1534), the full translation into

Polish (Brest, 1563), and the first and full translations from original languages into Spanish (Basel, 1569), Slav (Ostrog, 1581), Latvian (Riga, 1694) and Lithuanian (Konigsberg, 1735). The most famous rarities within the collection are the Gospel (the first printed book in Moscow by an anonymous printer (circa 1553)) and six volumes of Poliglotta from London (the so-called Walton's Bible (London, 1654–1657)).

The analysis of provenance showed that a considerable part of Bibles held at the Library originate from the former Vilnius Diocese Theological College Library (44%), Samogitian Theological College Library (18%) and Friedrich August Gotthold's personal library in Konigsberg (5%).

1 lentelė. Biblijos pagal teksto kalbą ir santykį su pagrindiniais Katalikų Bažnyčios kanonais

Kalba	Biblijos originalo kalbomis		Biblijų vertimai				Iš viso		
			Katalikų		Protestantų, jansenistų, humanistų				
	Pavad.	Tomų	Pavad.	Tomų	Pavad.	Tomų	Pavad.	Tomų	Egz.
Lotynų			83	174	37	41	120	215	305
Vokiečių			8	28	22	50	30	78	80
Italų			-	-	2	2	2	2	2
Prancūzų			1	2	66	106	67	108	122
Olandų			-	-	1	1	1	1	1
Anglų			1	1	1	1	2	2	2
Ispanų			-	-	1	1	1	1	1
Čekų			-	-	1	1	1	1	1
Lenkų			10	11	17	17	27	28	118
Lietuvių			-	-	3	3	3	3	11
Latvių			-	-	2	2	2	2	2
Senoji slavų			-	-	19	19	19	19	19
Sorbų			-	-	1	1	1	1	1
Hebrajų	9	10	-	-	-	-	9	10	11
Graikų	20	23	-	-	-	-	20	23	25
Sirų	-	-	-	-	2	2	2	2	5
Arabų	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Persų	-	-	-	-	1	1	1	1	1
Biblija <i>poliglotta</i>	-	-	-	-	11	19	11	19	23
Iš viso	29	33	103	216	188	268	320	517	731

2 lentelė. Biblijos pagal chronologiją

Amžius	Pavadinimų skaičius	Tomų skaičius
XV	2	2
XVI	72	76
XVII	112	127
XVIII	134	312
Iš viso	320	517

3 lentelė. Biblijos pagal išleidimo vietą (tomų / pavadinimų skaičius)

MIESTAS	ŠALIS																
	Airija	Anglija	Austrija	Baltarusija	Čekija	Italija	Latvija	Lenkija	Lietuva	Nyderlandai	Prancūzija	Prūsija	Rusija	Svedija	Sveicarija	Ukraina	Vokietija
Altenburg																	1/1
Amsterdam										13/13							
Antwerpen										21/20							
Augsburg																	18/5
Bamberg																	1/1
Bassano						1/1											
Basel														6/6			
Berlin																	5/5
Bienne									1/1								
Brzeg								1/1									
Budyšin (Bautzen)																	1/1
Cambridge		1/1															
Charenton-le-Pont											2/2						
Chełmno								2/2									
Černigovas																1/1	
Detmold																	1/1
Douai											5/1						
Dresden																	4/1
Dublin	1/1																
Frankfurt am Main																	9/9
Gdańsk								3/3									
Genève														6/6			
Göttingen																	4/1
Halle an der Saale																	8/5
Hamburg																	4/3
Hanau																	2/2
Heidelberg																	2/2
Karaliaučius (rus. Кацкелкэска)											7/7						
Kijevas (ukr. Кієв)															2/2		
Klinciai (rus. Зѣдкѡу)												1/1					
Köln																	11/11
Köthen																	1/1
Konstanz																	4/1
Kraków								11/11									
Kralice nad Oslavou					1/1												
Leiden									2/2								
Leipzig																	31/15
Lemgo																	9/1
Lietuvos Brasta (balt. Išžn)				1/1													
London		7/2															
Louvain									9/2								
Lüneburg																	1/1
Lvovas (ukr. Львів)															1/1		
Lyon										13/13							
Magdeburg													1/1				
Maskva (rus. Мѡсква)												6/6					
Mogiliavas (balt. Gačičov)				1/1													
Nesvyžius (balt. K' ūnė)				1/1													
Nürnberg																	9/9
Ostrogas (ukr. Іпстє)															2/2		
Padova						2/2											
Paris										109/62							
Praha					1/1												
Reims										1/1							
Rīga							3/3										
Roma							3/3										
Rostock																	1/1
Rouen										3/2							
Saint Gervais										1/1							
Stockholm													1/1				
Strasbourg										2/2							
Tübingen																	1/1
Venezia						80/19											
Vilnius									6/6								
Warszawa								1/1									
Wien			23/6														
Wittenberg																	14/11
Wrocław								3/2									
Zürich														5/5			
Iš viso 516/319*	11/1	8/3	23/6	3/3	2/2	86/25	3/3	21/20	6/6	45/37	137/85	7/7	7/7	1/1	5/5	6/6	143/90

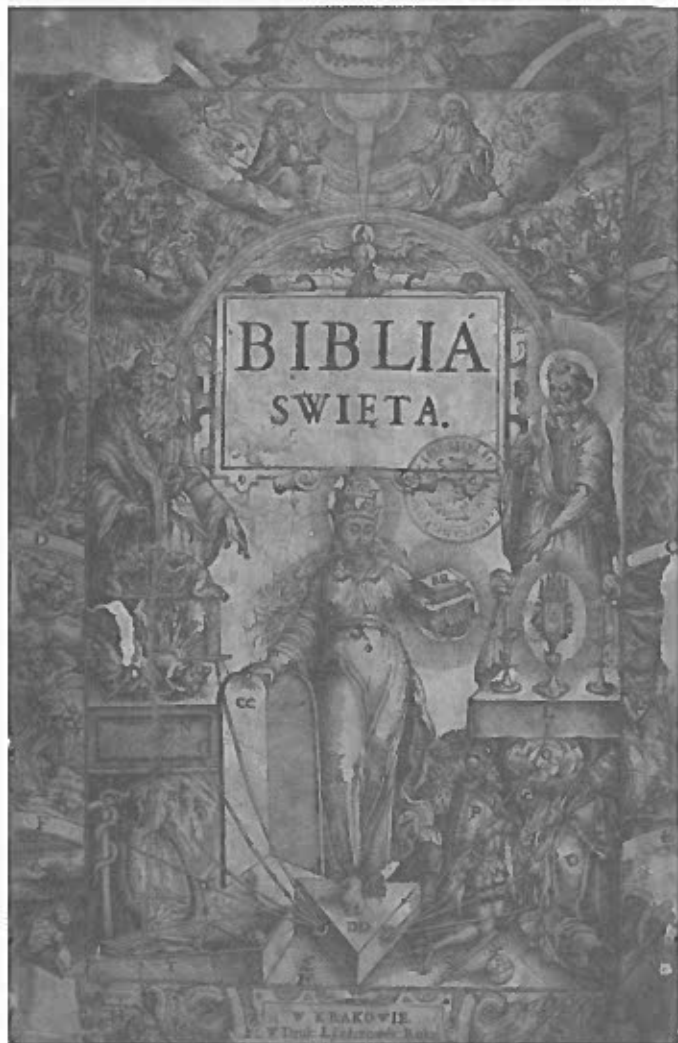
* 1 leidinys nenustatytas

I pav.

1. Biblia sacra cum glossa ordinaria. Duè, 1617.
Anraštinis lapas – J. Collaerto vario raižinys pagal P. P. Rubenso
picšini.

2 pav.

3 pav.

2, 3. Jokūbo Vujeko Biblija. Krokuva, 1599.
Antraštinis lapas ir frontispisas.

4 pav.

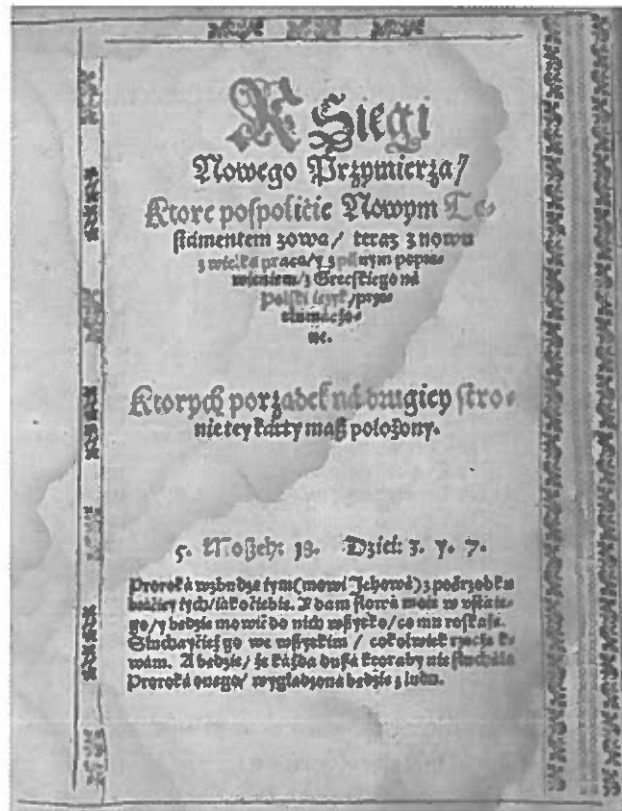

4. *Brastos Biblija*. Lietuvos Brasta, 1563.
Naujojo Testamento antraštinis lapas.

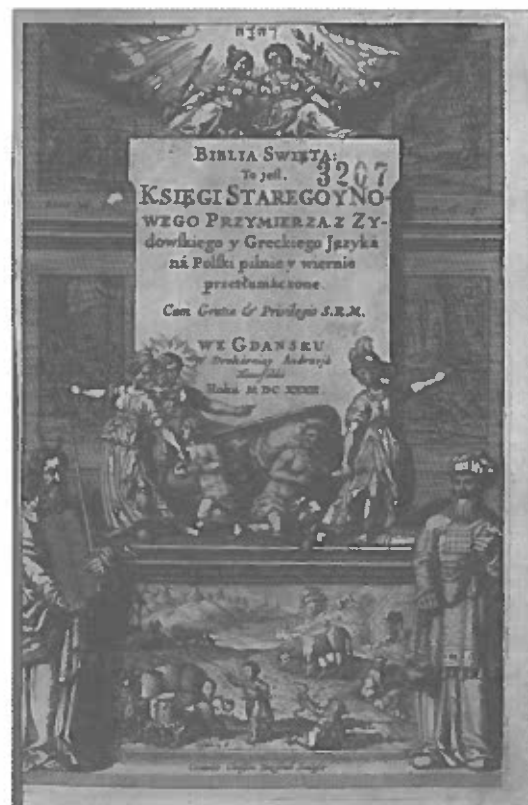
5. *Nesvyžiaus Biblija*. Nesvyžius, Zaslavas, 1572.
Naujojo Testamento antraštinis lapas.

6. *Gdanskio Biblija*. Gdanskas. 1632.
Frontispisas – C. C. Duysendo vario raiziny.

5 pav.

6 pav.

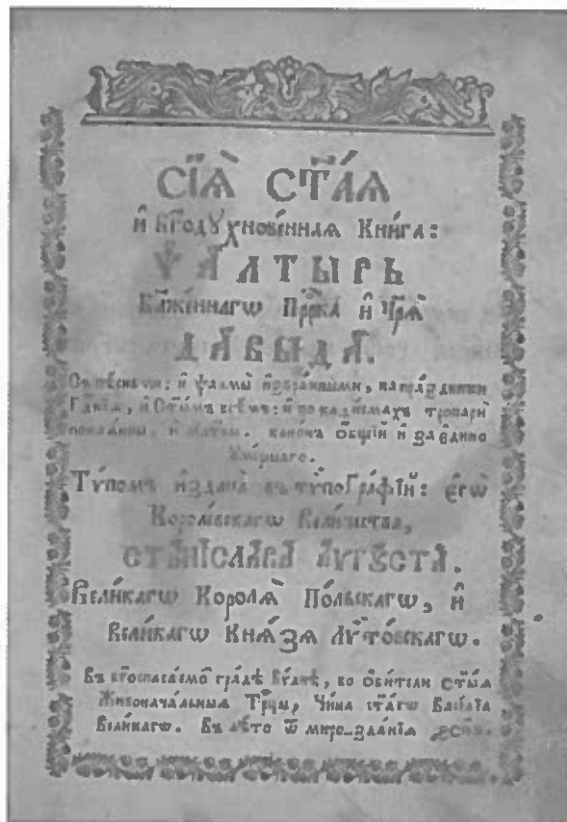

8 pav.

7. *Šimelpenigio Biblija*. Karaliaučius, 1755.
Antraštinis lapas.

9 pav.

8. Maskvos anoniminės spaustuvės Evangelija. Maskva, apie 1553.
Šv. Marko Evangelijos pirmasis teksto puslapis.

7 pav.

9. Sentikių Psalmynas. Vilnius, 1778.

10 pav.

10. *Hebraica Biblia*. Bazelis, 1546.
Antraštinis lapas su Jono Kazoko Lietuvos autografu.

11 pav.

11, 12. Evangelija arabų kalba. Roma, 1619.
Antraštinis lapas, šv. Mato Evangelijos teksto puslapis.

12 pav.

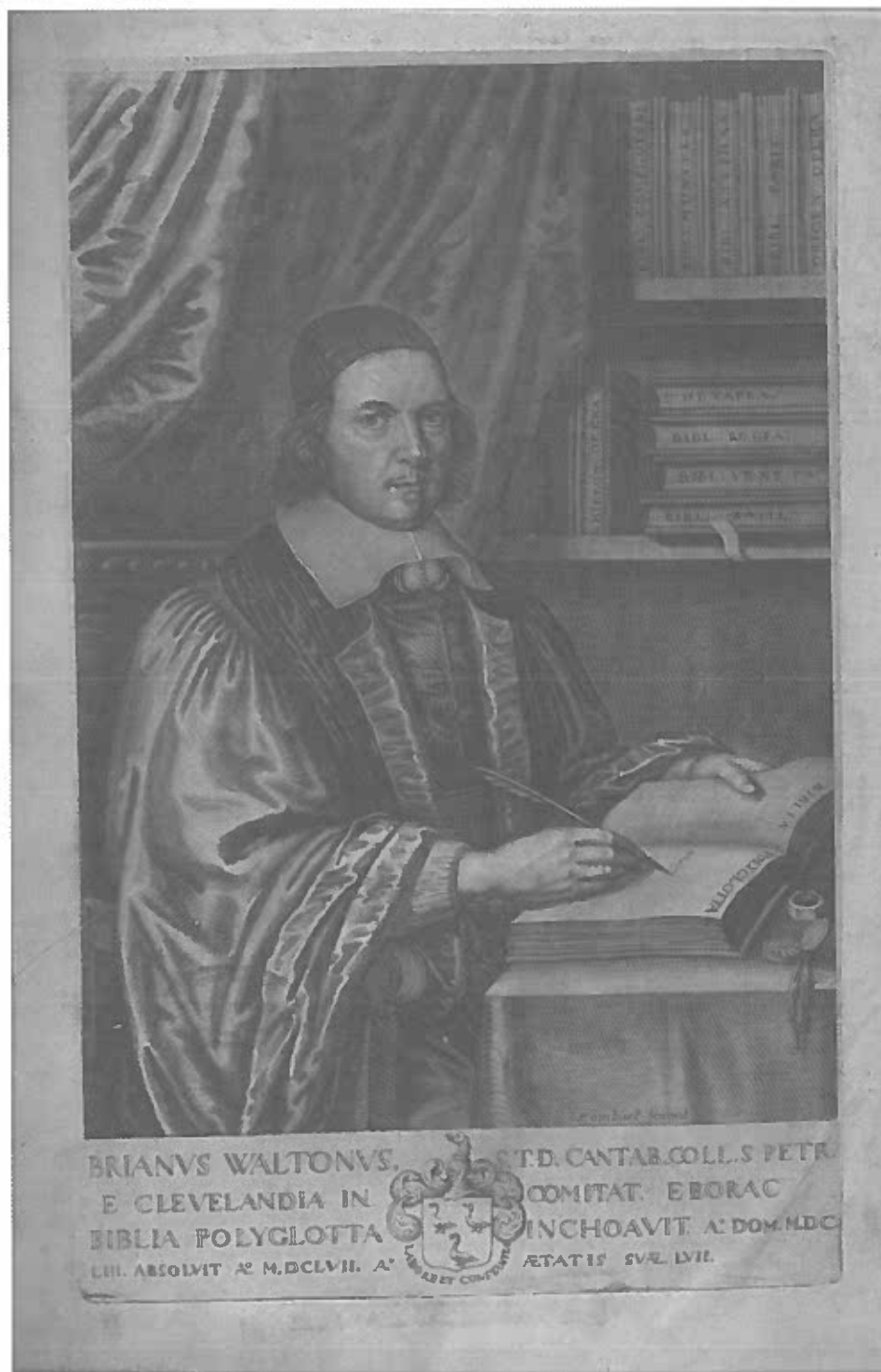

13 pav.

13. Evangelija gotų, islandų, švedų ir lotynų kalbomis. Stokholmas, 1671.

14 pav.

14, 15. *Biblia poliglotta*. Londonas, 1654–1657, 6 t.
T. 1. Briano Waltonono portretas ir antraštinis lapas – V. Hollaro vario raižinys.

15 pav.

